

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ "СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ"
ФАКУЛТЕТ ПО НАЧАЛНА И ПРЕДУЧИЛИЩНА ПЕДАГОГИКА
КАТЕДРА "СОЦИАЛНА ПЕДАГОГИКА И СОЦИАЛНО ДЕЛО"

Милена Стефанова Великова

**ВЪЗПИТАТЕЛНО-ТЕРАПЕВТИЧНИ АСПЕКТИ
НА МУЗИКАЛНИТЕ ДЕЙНОСТИ
В СВОБОДНОТО ВРЕМЕ НА ДЕЦАТА**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен „доктор” по
професионално направление 1.2. Педагогика (Социална педагогика)

Научен ръководител:
проф. д-р Нели Бояджиева

София, 2017

Дисертационният труд “Възпитателно-терапевтични аспекти на музикалните дейности в свободното време на децата” е обсъден и предложен за защита от катедра „Социална педагогика и социално дело” към Факултет по начална и предучилищна педагогика на СУ „Свети Климент Охридски”.

Дисертационният труд е в обем от 194 страници. Текстът е онагледен от 20 таблици, 25 графики в основния текст, приложения. Литературата включва 183 заглавия, от които 133 на кирилица, 32 на латиница и 18 интернет източника. Трудът е структуриран в увод, пет глави, изводи, препоръки, приноси, заключение, приложения, литература.

Публичната защита на дисертационния труд ще се състои на 14.09.2017 г. от 13.00 ч. в зала № 213 на Факултет по начална и предучилищна педагогика, Софийски университет “Св. Климент Охридски”.

Изготвили рецензии:

проф. д-н Клавдия Василева Сапунджиева
проф. д-р Гинка Костова Димитрова

Изготвили становища:

проф. д-р Нели Илиева Бояджиева
проф. д-р Капка Езекиева Солакова
доц. д-р Елена Георгиева Арнаудова

СЪДЪРЖАНИЕ НА АВТОРЕФЕРАТА

1. Обща характеристика на дисертационния труд.....	4
1.1. Актуалност на изследването.....	4
1.2. Предмет и обект на изследването.....	4
1.3. Цел и задачи на изследването.....	5
1.4. Хипотеза на изследването.....	5
1.5. Методи на изследване.....	6
1.6. Организация на изследването.....	6
2. Структура и съдържание на дисертационния труд.....	7
2.1. Структура на дисертационния труд.....	7
2.2. Съдържание на дисертационния труд.....	7
3. Изложение на дисертационния труд.....	9
3.1. Увод.....	9
3.2. Глава първа. Научно-теоретична постановка на проблема.....	9
3.3. Глава втора. Възпитателно-терапевтични аспекти на музиката и музикалните дейности.....	11
3.4. Глава трета. Музикалното възпитание в свободното време на подрастващите.....	16
3.5. Глава четвърта. Постановка и организация на експерименталното изследване.....	19
3.6. Глава пета. Представяне и анализ на резултати от опитно-експерименталното изследване.....	26
3.7. Изводи и препоръки.....	49
3.8. Заключение.....	54
4. Приноси на дисертационния труд.....	55
5. Публикации, свързани с дисертационния труд.....	57

1. Обща характеристика на дисертационния труд

Възпитанието се среща през всички периоди на развитие на човечеството и изисква непрекъснато наблюдение и изследване. От своя страна, възпитанието на децата е тема, всекидневно вълнуваща хората и обществото. Предаването на опит от по-възрастните на по-младите е широкообхватен процес на обучение и възпитание, който се извършва чрез директен пример и подражание. Затова е важно възпитаването на децата да започне от най-ранен период на тяхното развитие.

Възпитанието чрез средствата на музиката притежава огромни възможности за интелектуалното, многостранно и пълноценно развитие на личността. Изследванията в тази област показват, че заниманията с музикални дейности влияят в най-висока степен върху нравствено-естетическото, творческото и емоционалното развитие на децата. Важно значение за това развитие има свободното време, изпълнено с подходящо подбрани и ръководени дейности, които да подпомагат социалното, културното, креативното и комуникационното възпитание на децата. Именно такива са функциите на заниманията с музика.

1.1. Актуалност на изследването

Важността на поставения проблем в настоящия дисертационен труд се определя от функциите, които имат музикалните дейности практикувани в свободното време за възпитанието на децата; въздействието на музиката върху психо-физическото състояние на децата. Проблемът за целесъобразното използване на свободното време от децата на средна училищна възраст също е значим. Изследването му дава възможност да се предприемат превантивни и корекционни мерки по пътя на детското социално и личностно развитие. Необходимо е да се обърне внимание на дейностите, които извършват подрастващите през своето свободно време, защото възрастта, в която те попадат, се характеризира с емоционална неустойчивост, резки колебания в настроението.

1.2. Предмет и обект на изследването

Обект на настоящото изследване са децата и тяхното свободно време.

Предмет на изследването са възпитателно-терапевтичните аспекти на музикалните дейности в свободното време на децата и влиянието им върху развитието на личността и самовъзпитанието на подрастващите.

1.3. Цел и задачи на изследването

Целта на изследването е да се установи: какво е отношението на децата към заниманията с музикални дейности през свободното им време; подобни дейности оказват ли влияние върху тяхното психоемоционално състояние, тяхното настроение, самооценката и нагласата им за личностно развитие.

Поставените цели в изследването могат да се постигнат чрез следните **задачи**:

- анализиране на теоретични постановки, включващи проблематика относно: особеностите в развитието на детето от средна училищна възраст, мястото на свободното време в ежедневието на децата, функционални характеристики на музикалните дейности и тяхната роля при възпитанието на децата;
- представяне и анализ на резултати от изследване на потребностите и интересите на децата от музикалните дейности в тяхното свободно време;
- представяне и анализ на резултати от изследване на интереса и отношението на децата към участие в организирани музикални занимания през тяхното свободно време;
- изследване на връзки и зависимости между участието на децата в организирани музикални занимания през свободното им време и техните пол, възраст и музикалната активност на членове от семейството им;
- изследване на релаксиращия ефект на музикалните дейности върху емоционалността и стремежа за личностно развитие на децата;
- изследване мнението и оценката на специалисти от областта на музикалната педагогика и на ръководители на организирани музикални занимания относно осъзнатите ползи в личностен план за децата.

1.4. Хипотеза на изследването

На база на теоретичната аргументация се твърди, че заниманията с музикални дейности в свободното време на децата влияят в най-висока степен върху тяхното нравствено-естетическо, творческо и емоционално развитие. Това произтича от функциите и спецификата на музиката като вид изкуство. Нейното влияние върху психиката, върху ценностните ориентации, убеждения, нагласи, отношения, усещания, чувства, характеризира не само възпитателното, но и терапевтичното ѝ въздействие и средство за психо-профилактика в процеса на интензивно формиране и развитие на детската личност в педагогиката на свободното време. Всичко това позволява да се формулира следната **хипотеза**: заниманията с музикални дейности през свободното време на децата (извън училище) допринасят за психо-физическото, интелектуалното и музикалното им развитие. Практикуваните от тях музикални дейности в свободното им време в най-силна степен

влияят върху емоционалното състояние на децата и въздействат на нагласата им за личностно развитие и намиране на начини за решаване на проблемите в живота. Значението на възпитателно-терапевтичните аспекти се състои в намаляване на тревожността и депресивните състояния, повишаване на увереността и настроението като цяло, активизиране на социалните умения, на физическото състояние, изграждане на адекватна самооценка.

1.5. Методи на изследване

Сложността на възпитателно-терапевтичните аспекти на музикалните дейности изисква да се приложи комплекс от научни методи при изучаването им. За решаване на задачите, изпълнение на целите и проверка на хипотезата на изследването са използвани следните основни методи:

- **Проучване, анализ, интерпретация, сравнение на литературни източници и научни изследвания** относно: психологията и развитието на личността на децата; възпитателните аспекти на музикалните дейности; потенциала за личностно развитие, който предоставя свободното време; терапевтичното и емоционално въздействие на музиката върху децата;

- **Анкета.** Чрез специално създаден за целта въпросник се събра информация от децата относно интереса им към музика, потреблението им на музика и отношението им към организиранияте музикални занимания през свободното време;

- **Експертна карта.** В съответствие с целта и задачите на изследването е съставен въпросник, чрез който се разбра мнението на специалисти в изследваната тематика;

- **Тестове.** Диагностиката включва известни стандартизирани тестове за изследване на детето и детската личност, които измерват психо-емоционалното състояние на децата, тяхното настроение, самооценката им, нагласата им за личностно развитие;

- **Математико-статистически методи,** с които се обработват данните, събрани чрез анкетните карти и тестовете. Регистрираната чрез анкетните карти емпирична информация се обработва с компютърни програми SPSS Statistics (21.0.0.0), Microsoft Excel (14.0.0), Statistica 13.

1.6. Организация на изследването

Успешното постигане на целта на това изследване изисква подреждане на отделните дейности във времето и реализиране на поставените задачи. Процедурата по организацията се осъществи чрез последователност в реализирането на всички планирани елементи от концепцията на изследването. Цялостният модел на разработката на дисертационния труд се осъществи в продължение на три години (2013-2016), организирани в четири основни етапа.

2. Структура и съдържание на дисертационния труд

2.1. Структура на дисертационния труд

Дисертационният труд “Възпитателно-терапевтични аспекти на музикалните дейности в свободното време на децата” е в общ обем от 194 страници. Основният текст е в размер на 166 страници, които съдържат увод, пет глави, изводи, препоръки, приноси, заключение. Следват литература, приложение и списък с публикации по темата на дисертационния труд. Текстът е онагледен от 20 таблици, 25 графики в основния текст, приложения. Литературата включва 185 заглавия, от които 133 на кирилица, 33 на латиница и 18 интернет източника. Трудът е структуриран в увод, 5 глави, изводи, препоръки, приноси, заключение, приложения, литература.

2.2. Съдържание на дисертационния труд

УВОД	5
ГЛАВА ПЪРВА	
НАУЧНОТЕОРЕТИЧНА ПОСТАНОВКА НА ПРОБЛЕМА	9
1.1. Музиката и нейното значение за развитието на човека	10
1.2. Изразните средства на музиката	16
1.3. Характеристики на музикалните дейности	19
1.3.1. Възприемане (слушане) на музика	20
1.3.2. Възпроизвеждане (изпълнение) на музика	25
1.3.3. Съчиняване на музика	29
ГЛАВА ВТОРА	
ВЪЗПИТАТЕЛНО-ТЕРАПЕВТИЧНИ АСПЕКТИ НА МУЗИКАТА И МУЗИКАЛНИТЕ ДЕЙНОСТИ	34
2.1. Функции на музикалното изкуство	34
2.2. Възпитателни функции на музиката	37
2.3. Терапевтична функция на музиката	47
2.4. Преглед на някои методи и системи за музикално възпитание	51
ГЛАВА ТРЕТА	
МУЗИКАЛНОТО ВЪЗПИТАНИЕ В СВОБОДНОТО ВРЕМЕ НА ПОДРАСТВАЩИТЕ	64
3.1. Обща възрастова характеристика на децата от 11 до 14 години. Психология на развитието в средна училищна възраст и емоционално развитие на подрастващите	64
3.2. Същност и особености на свободното време. Функция и роля на свободното време за личностното развитие на децата.	70
3.3. Музикалното възпитание в училище и извънучилищната сфера. Значението на извънучилищната възпитателна дейност за развитието на подрастващите	76

ГЛАВА ЧЕТВЪРТА	
ПОСТАНОВКА И ОРГАНИЗАЦИЯ НА ЕКСПЕРИМЕНТАЛНОТО ИЗСЛЕДВАНЕ (МЕТОДОЛОГИЯ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО)	89
4.1 Предмет и обект на изследването	89
4.2 Цел на изследването	89
4.3 Задачи на изследването	89
4.4 Хипотеза на изследването	90
4.5 Участници в изследването	91
4.6 Методи на изследването	91
4.7 Инструменти за реализиране на изследването	92
4.8 Организация на изследването	94
ГЛАВА ПЕТА	
ПРЕДСТАВЯНЕ И АНАЛИЗ НА РЕЗУЛТАТИ ОТ ОПИТНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛНОТО ИЗСЛЕДВАНЕ	97
5.1 Представяне и анализ на резултати от изследване на интересите на децата към музика и потребностите им от занимания с музикалните дейности в тяхното свободно време. (Описателни задачи на статистическия анализ)	98
5.2 Представяне и анализ на резултати от изследване на интереса и отношението на децата към участието в организирани музикални занимания през тяхното свободно време (Описателни задачи на статистическия анализ)	116
5.3 Описание и анализ между участието на децата в организирани музикални занимания през свободното им време и техните пол, възраст и музикалната активност на членове от семейството им. (Аналитични задачи на статистическия анализ)	126
5.4 Описание и анализ на резултати от личностни тестове за влиянието на музикалните дейности като терапевтично средство върху емоционалността и личностното развитие на децата	130
5.4.1 Изследване на връзката между музикалните дейности и наличието на агресия и депресия у подрастващите	130
5.4.2 Изследване на връзката между музикалните дейности и самооценката (представата за себе си) на подрастващите	133
5.4.3 Изследване на самооценката на децата относно начините и дейностите свързани с постигането на техните цели	137
5.4.4 Изследване на връзката между заниманията с музикални дейности и психическото състояние на децата (самооценка за самочувствие, активност, настроение)	141
5.5 Описание и анализ от допитване до мнението на специалисти в областта на музикалното възпитание	152
ИЗВОДИ, ПРЕПОРЪКИ, ПРИНОСИ	159
Изводи	159
Препоръки	162
Приноси	164
ЗАКЛЮЧЕНИЕ	166
ЛИТЕРАТУРА	167
ПРИЛОЖЕНИЯ	179
ПУБЛИКАЦИИ	192

3. Изложение на дисертационния труд

3.1. Увод

В **увода** се извеждат мотивите за избора на дисертационната тема. Направен е анализ на актуалността и значимостта на темата, конкретизирани са обектът, предметът, целта, задачите, методите на емпиричното изследване и е формулирана хипотезата.

Съществуват различни методи за възпитание на децата. За тяхното многостранно и пълноценно развитие като личности от голямо значение е възпитанието с помощта на изкуствата. Когато децата се възпитават чрез средствата на художественото творчество, от една страна, им се предава опита на предишните поколения, а от друга, се осъществява и духовна връзка с техните прадеди, запазват се традициите и разбиранията за живота, създават се цели за бъдещето. Изкуствата предават съдържание, което активно въздейства върху личността чрез присъщата им художествена форма. Важно значение за това развитие има свободното време, изпълнено с подходящо подбрани и ръководени дейности, които да подпомагат социалното, културното, креативното и комуникационното възпитание на децата. Именно такива са функциите на заниманията с музика.

3.2. Глава първа. Научно-теоретична постановка на проблема

Теоретичната част на настоящото научно изследване се опира на разгледаните от мен трудове на редица автори през последните четири десетилетия, насочили своята работа към детайлно изучаване на музикалното възпитание, музикалните дейности и педагогика на свободното време. В настоящата теоретична част на дисертационния труд ще бъдат застъпени техните гледни точки в тези области, на чиято основа се изгражда научното изследване. На тях се основава теоретичният анализ и те служат за аргументация при анализиране и представяне на резултатите от експерименталната част.

В **параграф 1.1.** от **първа глава** на дисертационния труд се разглежда темата за музиката и нейното значение за развитието на човека. Тя заема важно място в живота на хората навсякъде по света като неделима част от ежедневието им и особено това на децата. Дали обаче тя бива използвана по най-целесъобразен начин в днешно време? Важна нейна характеристика е „способността за сугестия“, тъй като тя ръководи въображението и креативността на слушащия и изпълняващия музика. Чрез нея тези човешки способности се засилват и развиват, защото поради липса на изображения и визуални стимули се получава мислено досъздаване на цветове, картини, хора, събития. Музиката развива въображението и креативността, като въздейства на емоциите и мислите на хората.

Съществуването на музиката е смислено и съществено, поради това, че тя има функцията: да пробужда и стимулира естетически възприятия и представи; да освобождава

от натрупано напрежение; да мотивира и възпитава възвишени чувства; да подтиква към разгръщане на творческия потенциал; да удовлетворява важни социални потребности; да завладява съзнанието със стремеж към самоусъвършенстване. Музиката има решаващо значение за духовното пробуждане и нравственото израстване на децата, за формирането на възвишени чувства и нравствени потребности.

Изразните средства, чрез които музиката възпитава, са разгледани в **параграф 1.2.** Нейният език е специфичен, тъй като в нея липсва непосредствена визуалност, каквато има при другите изкуства. Й. Андрейс я описва така: „Ако я сравним с езика, ще може да кажем, че в музиката няма съществителни, понеже няма носители на дейността; музиката е основана на прилагателни и глаголи. Музиката „съществува“, в това е нейното значение“.¹ Изразните средства на музиката (мелодия, ритъм, метрум, размер, темпо, тембър, динамика, регистър) присъстват в живота на човека, в заобикалящата го природа. Те са неизменна част от неговото съществуване и развитие. Доказано е, че музиката чрез мелодията въздейства върху емоционалната сфера на човека. Тя заема водещо място сред изразните средства.

Характеристиките на музикалните дейности са представени в **параграф 1.3.** от **първа глава** на дисертационния труд. Взаимодействието на човека с музикалното изкуство се осъществява само в условията на музикалната дейност. Тя е средата, в която се реализира художественото общуване като духовно съприкосновение, като споделяне на преживявания, мисли, идеи на хора, живели в далечни епохи, в други култури.² Музикалната дейност като понятие се използва в различни сфери на музикалната практика. Съобразно целта и насочеността тя бива игрова, учебна, трудова и т.н.; съобразно организационната форма – индивидуална, групова, колективна; в зависимост от формата на осъществяване – слушане, изпълнение, съчиняване³ За реализиране целите на настоящото изследване музикалната дейност е разгледана като форма на осъществяване, тъй като чрез слушането, изпълнението и съчиняването на музика музикалното възпитание реализира своите цели и задачи при възпитанието на децата. Музикалната дейност е художествена дейност. Тя е човешка активност, възникваща в процеса на музикалното развитие на хората и е свойствена само за тях. Насочена е към удовлетворяване на техните музикални потребности, интереси, отношение към музикалното изкуство.

Трудно е да се каже коя от формите на музикална дейност има най-голям принос в изграждането на музикалността на децата и най-голямо влияние върху формирането на личността им. Всяка от тях изиграва съществена роля в една или друга степен в този процес.

---

[1] Андрейс, Й. (1968). Вйечни орфей. Загреб.

[2] Атанасова-Вукова, А. (2014). Музикална психология. Университетско издателство “Епископ Константин Преславски”, Шумен. с. 175.

[3] Пак там. с. 178.

Важно е и трите да се прилагат в работата с децата, тъй като активното занимание с различните музикални дейности съдейства за по-богато, по-обхватно и балансирано развитие на интелектуалния и емоционалния им потенциал. Опитът на различни специалисти от педагогическата практика показва, че основните музикални дейности: възприемане, възпроизвеждане (изпълнителска дейност) и творчество (творческа дейност, съчиняване) дават изключителни възможности за творческото обогатяване и развитието на децата. Те твърдят, че всяка от дейностите предоставя широки възможности за активизиране на паметовите процеси при децата. Характеристиките на основните музикални дейности са причина в настоящия труд да се разглеждат със значение на възпитателни и терапевтични за развитието на децата.

3.3. Глава втора. Възпитателно-терапевтични аспекти на музиката и музикалните дейности.

Във **втора глава** се представя многофункционалността на музикалното изкуство. Специално внимание се обръща на възпитателната и терапевтичната функция на музиката и музикалните дейности. Прави се преглед на някои методи и системи за музикално възпитание, които успешно се прилагат в образователния процес и при работата с деца в тяхното свободно време.

В дисертационния труд под *възпитателно-терапевтични аспекти* се има предвид възможностите на музиката да възпитава емоционално-естетическо отношение към действителността; да подпомага социалното, културното, творческото и комуникационното възпитание на децата; да мотивира и възпитава възвишени чувства; да повишава увереността в собствените възможности; да изгражда самочувствието; да съдейства за развиването на личностни качества като съобразителност, находчивост, изобретателност; да възпитава в толерантност; да дисциплинира. Терапевтичността на музиката е в смисъла на разтоварване на нервната система и внасяне енергия и ред в чувствата; влияние върху психиката, върху ценностните ориентации, убеждения, нагласи, отношения, усещания, чувства; да освобождава от натрупано напрежение като средство за психопрофилактика; да повишава настроението.

В **параграф 2.1.** от втора глава са изложени в общ план функциите на музикалното изкуство. В настоящия дисертационен труд се приемат определените от П. Легкоступ функции на изкуството, които той описва в своята книга „Изобразително изкуство. Възпитателни, терапевтични и корекционни аспекти”. Те могат да се използват от учителите, възпитателите, ръководителите, родителите като средство за развиване на детското музикално творчество и детската личност:

- Социализираща функция – усъвършенства социализацията на децата чрез социо-художествено преживяване, което е основно за формирането на личността.
- Когнитивна функция – прави възможно получаването на художествена и научна информации, които са достъпни, интересни и необходими на децата.
- Образователна функция – стимулира желанието на децата да опознават, имитират, учат, усвояват определена артистичност в дейността и поведението си.
- Възпитателна функция – осигурява формирането на положително отношение към собствената личност, приятелите, възрастните, роднините, родния край, родината, както и към изкуството и неговите произведения.
- Евристична функция – развиването на тази функция допринася за усъвършенстване на опита, натрупан от човечеството; то позволява на децата да правят свои собствени интерпретации, свързани с естествените им склонности и педагогическото посредничество на възрастните между изкуството и откриването на изкуството от децата.
- Комуникативната функция – способства за общуването на детето с произведенията на изкуството на високо естетическо ниво.
- Развлекателна функция – поддържа детския интерес към нуждата от “диалог” с произведенията на изкуството и създаването на експресивни образи по време на детската творческа дейност.
- Компенсаторна функция – компенсира духовния дефицит, който децата изпитват в реалния си живот, а това допринася за постигането на душевен комфорт.
- Катарзисна функция – осигурява естетическото преживяване, катарзиса, отдалечаването от емоционалното напрежение, стреса и потиснатостта – необходими условия за осигуряване на творческо развитие на личността.
- Хедонистична функция – осигурява естетическото удоволствие, наслаждение, радост при контактите с произведенията на изкуството и желание да се отговори на това удоволствие чрез собствена творческа дейност, която, от своя страна, също е източник на наслада.
- Социо-организационна функция – позволява да се създаде на художествена естетика в организирането и оформлението на изпълнения на изкуствата. Децата се увличат от дейността и процеса на тяхната подготовка, като той допринася и за тяхната социализация.
- Сугестивна функция – осъществява се чрез емоциите, понякога неосъзнато, на подсъзнателно ниво. Стои в основата на естетическия идеал. Предлага на децата информация за естетическите качества на средата.

- Оценъчна функция – осигурява условия за художествено осъзнаване. В процеса на това осъзнаване възниква емоционалната оценка на детския естетически отговор.
- Прогностична функция – подхранва детското въображение и осигурява художествено прогнозиране на бъдещето. Силата на творческото въображение винаги е произвеждала образ първо в изкуството, а после тези образи са били трансформирани в науката и технологиите.¹

Изложените функции се приемат за целите на настоящата работа. Те дават възможност да се проследят многопосочните влияния и взаимни зависимости между функциите на изкуството, които могат да бъдат използвани от учителите, ръководителите, родителите като средство за развиване на детското музикално творчество и за комплексно естетическо въздействие. Положителното влияние на музикалното изкуство за възпитанието и развитието на децата се изразява в неговата многофункционалност.

Параграф 2.2. представя възпитателната функция на музиката. Основна цел на музикалното възпитание е осъществяването на художествено възпитание (в частност) и на естетическо възпитание (въобще). Само на основата на изградена художествена култура може да се формират естетическо отношение и естетически вкус. Възпитаването на естетически вкус е един от възпитателните аспекти на музиката. За целите на настоящото изследване ще се разглежда възпитаването на естетическо отношение и вкус у подрастващите. Темата за възпитаване на естетическо отношение към музиката у децата заема значително място в цялостния възпитателен процес. Според специалистите способността за общуване с музика се формира от най-ранна възраст. Децата се приобщават към това изкуство от невръстна възраст и започват да чувстват силата на неговото емоционално въздействие.

Разгледаните във втора глава от дисертационния труд възпитателни функции на музиката, намират приложение при развитието на децата чрез дейности в свободното им време. Разгледаните възпитателни функции на музиката, които са тема на настоящото изследване, намират приложение при развитието на децата чрез дейности в свободното им време. Включването в тях е самостоятелен, свободен избор. Основната цел на тези занимания е да се развиват интелектуалното, моралното и естетическото израстване на децата; да се обогатяват комуникационните им умения, да се иницира стремеж към самоусъвършенстване и творческа изява, тъй като в основата са залегнали творчеството и иновациите. Децата стават субект на собственото си развитие. Дейностите през свободното

---

[1] Легкоступ, Пл. (2006). Изобразително изкуство. Възпитателни, терапевтични и корекционни аспекти. Университетско издателство "Св. Кл. Охридски. 20-22.

им време носят своя образователно-възпитателен ефект, защото са насочени към знанието и творчеството, а също така водят до нравствено, интелектуално, естетическо самоусъвършенстване на личността и постигане на социална активност при децата. Чрез занимания с музикални дейности през свободното време на децата се дава възможност да реализират своите музикални интереси и потребности в някои от областите на музикалното изкуство.

Терапевтичната функция на музиката се представя в **параграф 2.3.** от **втора глава** на дисертационния труд. Известна е терапевтичната функция на музиката с релаксиращ и облагородяващ ефект върху човека. За целите на настоящия дисертационен труд ще се разглежда въздействието на музиката за психо профилактика в процеса на развитието на личността. То се използва като средство за постигане на психическо и физическо равновесие.

Според разгледаните научни изследвания относно историята на музиката и музикотерапията терапевтичната и лечебна сила на музиката е открита и осъзната още в древността от първите групи от хора за съвместно съжителство (първообраз на социума). Това е периодът на възникването на музиката, в който тя е разглеждана като магическо изкуство, което прогонва злите сили и духове и с което се постига богоподобно състояние или се въздейства на божествата и посредством това се осигурява съществуването на света. Първоначалните цел и задачи на музиката са да се постигне социализиращ ефект, а не удовлетворяване на определени естетически нужди и потребности. Предполага се, че музикалното изкуство възниква като специфична форма на музикотерапията с преобладаващо социализиращи функции.¹

В дисертационния труд се обръща повече внимание на терапевтичния ефект, който музиката оказва върху човека за справяне с емоционално-поведенчески проблеми и трудности в социалната адаптация, промяната по отношение на нравствената самооценка на децата, които се постигат чрез влиянието на музиката. Темата за музикотерапията и нейното приложение не е обект на детайлно изследване в труда. На база теоретичната аргументация се твърди, че заниманията с музикални дейности в свободното време на децата повлиява в най-висока степен тяхното нравствено-естетическо, творческо и емоционално развитие. Това произтича от функциите и спецификата на музиката като вид изкуство. Нейното влияние върху психиката, върху ценностните ориентации, убеждения, нагласи, отношения, усещания, чувства, характеризира не само възпитателното, но и терапевтичното ѝ въздействие и средство за психо-профилактика в процеса на интензивно формиране и развитие на детската личност в педагогиката на свободното време.

---

[1] Валериева, Б. (2015). Музикотерапията в социалната практика. Вѐда Словѐна-ЖГ, София. 46-47.

В **параграф 2.4.** се проследяват някои методи и системи за музикално възпитание, които се използват днес. Те успешно се прилагат в образователния процес, но също така намират приложение и при работата с деца през свободното им време. Подходящи са за всички деца, независимо дали те се занимават професионално с музика или не. Представят се идеите за възпитание и обучение чрез музика на педагозите-реформатори, които използват успешно възпитателната сила на изкуствата в процеса на обучение на децата прилагайки различни художественотворчески дейности.

Възпитателната роля на изкуствата е сериозно застъпена в идеите за възпитание и обучение на Реформаторската педагогика. Именно затова тя е поле на проучване в настоящия дисертационен труд. Разглежданите тук методики са пример за дейността на различни поколения педагози, в работата на които музиката е средство за възпитание и обучение в училище и в извънучилищната сфера. Педагозите-реформатори си поставят за цел „да възпитат всестранно развит, творчески мислещ и активно действащ човек чрез особена система на възпитание, в която изкуството заема много съществено, а в много случаи и централно място”.¹ Те са теоретиците, които на база на своя опит, създават концепцията за художественото образование и възпитание, за “дидактическото изкуство” или “възпитание на изкуството и чрез изкуството”. В основата на тази концепция е залегнала идеята за използването на изкуството като средство за възпитание.

3.4. Глава трета. Музикалното възпитание в свободното време на подрастващите

В **параграф 3.1.** се описва обща възрастова характеристика на децата, участващи в изследването на дисертационния труд. Децата, които вземат участие в настоящото изследване, са на възраст между 11 и 14 години. Те попадат в т.нар. средна училищна възраст (обхващаща деца от 11 до 15 години или IV – VIII клас). Тази възраст се нарича още *пубертетна* и *тийнейджърска*. Възрастта, в която те попадат, се характеризира с емоционална неустойчивост, резки колебания в настроението, бърз преход от екзалтация към депресивно състояние, от повишена самоувереност към ранимост и неувереност, от потребност от общуване към желание за уединение, от романтизъм и мечтателност към рационализъм и цинизъм, от нежност към отчуждение и враждебност.² Изборът да се изследват деца от тази възрастова група е породен от нейните характеристики. Тя се отличава с големи страсти, лесна раздразнителност и повишена тревожност. При среща с трудности тийнейджърът е склонен да се отказва от набелязаните цели, формира

---

[1] Бояджиева, Н. (1991). Възпитанието чрез изкуството в практиката на европейските опитни училища през първите десетилетия на XX век. В: Годишник на Софийски университет “Св. Климент Охридски”, том 84. 35-66. с. 65.

[2] Демирева, Т., Будева С. (2005). Девиантно поведение. Изд. Фабер, В. Търново. 61, 65-67.

противоположни желания, което често води до разрушаване на вече постигнат резултат. В същото време той може да бъде упорит и невероятно издръжлив при постигане на значими за него самия цели. Подрастващият се отличава с бързи и бурни емоционални преживявания.

Емоционалното развитие на децата в тази възраст се характеризира с наситеност от разнообразни емоционални състояния и променливост на настроенятията. Затова е подходящо да се проследи влиянието на заниманията с музикални дейности върху емоционалното състояние на децата. Тъй като се твърди, че музиката има възпитателно и терапевтично въздействие, то интерес за настоящото изследване представляват резултатите, които показват какво е влиянието на музиката върху емоционалното състояние на изследваните групи деца (посещаващи и непосещаващи организирани музикални занимания през свободното си време). То се открива чрез тестове, които измерват настроението и наличието на агресия и депресия при изследваните деца. Избраните емоционално-поведенчески състояния са най-често срещани психични проблеми при децата в тази възрастова група.

Същността и особеностите на свободното време, функцията и ролята на свободното време за личностното развитие на децата са описани в **параграф 3.2. от трета глава** на дисертационния труд. Науката отдава важно значение на свободното време. То е съществена част от живота на хората. През последните десетилетия дейностите, които те извършват през свободното си време, будят интереса на изследователите, тъй като чрез проучването му се съди за жизнения стандарт, обществената култура на едно общество, неговия начин на живот. То може да бъде показател за развитието на една цивилизация, мярка за всяко общество. Разбира се, наличието на повече свободно време като показател за висок жизнен стандарт трябва да се допълни и с качествена характеристика за провеждането на това свободно време. За да бъде свободното време реален показател за качеството на живот в едно общество, трябва да се вземе под внимание какви дейности се извършват през това свободно време. Влияние върху организирането на свободното време оказват различни фактори: икономическият статус, социалната среда, образованието, културата, полът, професията, наличието на време, потребителските стойности, демографските характеристики, стилът на живот на хората, модата и вкусовите предпочитания, рекламата и връзките с обществеността, държавната и правителствената политика и др. В променящия се и еволюиращ от древността до наши дни свят представите на хората за смисъла на свободното време и неговото използване непрекъснато се изменят. Редица автори изследват този социален феномен, създавайки различни концепции.

Проблемите за правилно оползотворяване на свободното време влизат в обсега на Педагогика на свободното време, която според Х. Опашовски свързва и подпомага социалното, културното, креативното и комуникационното възпитание на различните

социални и възрастови групи. Ето защо свободното време трябва да е тази част от активната жизнена дейност на учениците, през време на която те пълноценно да развиват своите качества и умения. Както пише Н. Бояджиева, „Традиционно свободното време се определя като тази част от социалното време, която остава извън работата, социалните задължения и удовлетворяването на биологичните нужди. В рамките на това време се осъществява отдихът, развлеченията, културното потребление. Свободното време позволява да се възстанови равновесието като дава възможност на човека да задоволи и развие тази част от личността си, за която професионалният живот и задълженията се оказват пречка.”¹ Ползотворното използване на свободното време е изключително важно, тъй като спомага за разширяване на кръгозора, за интелектуално израстване, емоционалните преживявания, личностното обогатяване.

Възможностите за ползотворно използване на свободното време от децата са разгледани в **параграф 3.3.** от същата глава. В нея се отделя внимание на значението, което има музикалното възпитание в училище и извънучилищната сфера за развитието на подрастващите. Разнообразни са пътищата за постигане на саморазвитието на човека. Това може да се осъществи както чрез дейностите в училище, така и чрез дейности в извънучилищната сфера (свободното време). Тяхната цел е запазването на духовността, възпитаването на подрастващото поколение, съхраняването на традициите на националната и световната култура, развитието на ценностите и др.

Естетическото възпитание на децата се осъществява в учебната дейност чрез предметите от естетическия цикъл (литература, музика, изобразително изкуство) и в разнообразните групови и индивидуални форми на извънучилищната дейност. По този начин се обогатява опитът на детето, стимулира се общуването му с духовната култура, запознава се с ценностите на предишните поколения, изгражда се неговият нравствен облик. Може да се каже, че у децата се формира художествена култура и култура на използване на свободното време. Тъй като извънучилищната дейност е тази, която организира свободното време на децата, то несъмнено е важно да ѝ се обърне внимание. Значителната ѝ роля за формирането на личността определя нейното задълбочено теоретическо изследване през времето и необходимостта от по-нататъшно такова.

В дисертационния труд по-съществено внимание се обръща на извънучилищната възпитателна работа, тъй като в него се разглеждат дейностите, които децата реализират в свободното си време (извън времето, прекарано в училище). Подпомагащата функция на извънучилищните дейности за цялостното развитие на личността е неоспорима.

---

[1] Бояджиева, Н. (2009). Психопедагогика на свободното време в средна и горна училищна възраст. Юбилеен сборник, посветен на 70-годишнината на проф. Любен Десев. Шумен. с. 5.

Извънучилищната дейност, взаимодействайки си с класната и извънкласната дейност, е подходящ подход за решаване на различни социални, а също така и на педагогически проблеми. Трите типа дейности взаимно се подпомагат в процеса на формиране на цялостната личност. Това се изразява както в психическото и физическото развитие на децата, обогатяването на емоционалната сфера и общуването, намаляването на умората, напрежението, така и в насочването на децата към тяхната професионална реализация.

Подрастващите са податливи както на добри, така и на лоши външни влияния в зависимост от средата, в която израстват. Установено е, че ангажираността им с извънучилищни занимания, които да подпомагат тяхното социално и културно развитие, са подходящи за превенция от девиантно поведение, а също и за корекция при наличие на такова. За правилното формиране на децата е важно те да разберат, че извънучилищните дейности, с които се занимават, са общественозначими. Тези дейности не само запълват свободното им време, а са нещо полезно за тях и обществото. По този начин следва да се стимулира детската инициатива и самодейност. Качеството на живот на децата би се повишило, когато им се предоставят условия за пълноценно използване на свободното време. Поради това е необходимо да бъдат възпитани към целесъобразно оползотворяване на своето свободно време. Изключително важна в това отношение е подпомагащата и съвместна работа на родителите, учителите, обществото. Опитът и грижата от страна на учителите създават благоприятни условия за откриване на творческите дарования на учениците още от най-ранна възраст. Близкият контакт с родителите, тяхната загриженост и внимание осигуряват възможност за проследяване динамиката на развитие на интересите и способностите на децата. Що се отнася до развитието на интересите им, то извънучилищната дейност създава условия за удовлетворяване и качествено усъвършенстване на съществуващите интереси, както и за пробуждането на нови.

Предоставянето на свобода при избора на извънучилищни дейности (през свободното време) дава възможност на децата да вземат решения за собственото си развитие и ги възпитава да поемат отговорност за тяхното бъдеще. Едновременно с това те се учат как да организират своето ежедневие, придобиват умения да планират, организират и реализират дейностите си. Възпитавайки се в активност, те разкриват своя потенциал от интелектуални и творчески способности. Чрез участието в извънучилищните дейности у подрастващите се формират организаторски способности, самостоятелност, инициативност, творчески подход, възпитава се потребност за действие в полза на екипа, колектива.

3.5. Глава четвърта. Постановка и организация на експерименталното изследване

Четвърта глава на дисертационния труд съдържа описание на постановката на експерименталното изследване и неговата организация. Изследването има диагностично-констативен и оценъчен характер и е насочено към две групи респонденти. Същността на експерименталната работа се състои в изследване и диагностика на нагласите и отношението на децата към занимания с музикални дейности през тяхното свободно време, влиянието на музикалните дейности върху емоционалността и личностното развитие на децата и мнение, оценка на специалисти относно ползите, които има музиката за развитието на децата.

В **параграф 4.1.** от четвърта глава на дисертационния труд са представени **предметът и обектът** на изследването. **Обект** на изследването са децата и тяхното свободно време. **Предмет** на изследването са възпитателно-терапевтичните аспекти на музикалните дейности в свободното време на децата и влиянието им върху развитието на личността и самовъзпитанието на подрастващите.

Целта (параграф 4.2.) на настоящото изследване е: да се установи какво е отношението на децата към заниманията с музикални дейности през свободното им време; да се проучи дали подобни дейности оказват влияние върху психоемоционалното състояние на децата, върху настроението им, самооценката им, нагласата им за личностно развитие.

За постигане на целите на настоящото изследване могат да се открият следните **задачи (параграф 4.3.):**

- да се анализират теоретични постановки, включващи проблематика относно: особености в развитието на детето от средна училищна възраст, мястото на свободното време в ежедневието на децата, функционални характеристики на музикалните дейности и тяхното място при възпитанието на децата;
- да се представят и анализират резултати от изследване на потребностите и интересите на децата от музикалните дейности в тяхното свободно време;
- да се представят и анализират резултати от изследване на интереса и отношението на децата към участие в организирани музикални занимания през тяхното свободно време;
- да се изследват връзки и зависимости между посещаемостта на организирани музикални занимания от децата през тяхното свободно време и други признаци;
- да се проследи влиянието на музикалните дейности като терапевтично средство в общ смисъл върху емоционалността и личностното развитие на децата;
- да се изследва мнението и оценката на специалисти от областта на музикалната

педагогика и на ръководители на организирани музикални занимания относно осъзнатите ползи в личностен план за децата.

Всички изследвания в музикалната педагогика във връзка с разглежданата тема са основание за предположението, че заниманията с музикални дейности от страна на децата подпомагат тяхното възпитание и личностно развитие. Освен във формалното образование (в училище) голяма част от заниманията с музика се реализират в извънкласни, извънучилищни дейности и в свободното време. Анализът на актуалното състояние на отношението към тях дава възможност да се открият важни аспекти за педагогиката на свободното време и културното участие чрез занимания с музика. Различният вид организация и насочеността на музикалните дейности в свободното време е основание за предположението, че чрез възпитателно-терапевтичните си аспекти музикалните дейности подпомагат: формирането на социални умения, умения за общуване, справянето с емоционално-поведенчески проблеми и трудности в социалната адаптация, промяната по отношение на нравствената самооценка на децата. Всичко това позволява да изложим следната **хипотеза**: заниманията с музикални дейности в свободното време на децата (извън училище) допринасят за психо-физическото, интелектуалното и музикалното развитие на децата. Практикуваните музикални дейности от децата през тяхното свободно време в най-силна степен повлияват върху емоционалното състояние на децата и въздействат на нагласата им за личностно развитие и намиране на начини за решаване на проблемите в живота. Значението на възпитателно-терапевтичните аспекти се състои в намаляване на тревожността, намаляване на депресивните състояния, повишаване на увереността, повишаване на настроението като цяло, активизиране на социалните умения и на физическото състояние, изграждане на адекватна самооценка.

Две групи респонденти вземат участие в изследването. Те са представени в **параграф 4.5** от четвърта глава на дисертационния труд:

➤ **I група респонденти**

Изследването се проведе в представителна извадка от 355 деца на възраст между 11 и 14 години, които живеят в различни квартали на град София и получените данни се разглеждат като представителни за съвкупността. Направените в изследването изводи имат валидност и за генералната съвкупност;

➤ **II група респонденти**

Участие в изследването вземат 10 специалисти от големи градове в страната (София – 7 души, Пловдив – 2 души и Варна – 1 човек). Те са на възраст от 32 до 65 години. Областите, в които работят, са: музикална педагогика в детска градина, в общообразователно училище, в извънучилищни институции; наукознание; теория на възпитанието; предучилищна педагогика; теория на музиката; митодика на

преподаване по пиано; хорово изкуство. Те са младши и старши учители по музика в детски градини и училища, музикални педагози в извънучилищни институции, диригент на хор, преподаватели във висши учебни заведения, докторанти. Всеки от тях дава своето експертно мнение относно осъзнатите ползи, които има музиката за развитието на децата.

Сложността на възпитателно-терапевтичните аспекти на музикалните дейности изисква да се приложи комплекс от научни методи при изучаването им. Те са описани в **параграф 4.6.** на четвърта глава. За решаване на задачите, изпълнение на целите и проверка на хипотезата на изследването са използвани следните основни методи:

- **Проучване, анализ, интерпретация, сравнение на литературни източници и научни изследвания** относно: психологията и развитието на личността на децата; възпитателните аспекти на музикалните дейности; потенциала за личностно развитие, който предоставя свободното време; терапевтичното и емоционално въздействие на музиката върху децата;

- **Анкета.** Чрез специално създаден за целта въпросник се събра информация от децата относно интереса им към музика, потреблението им на музика и отношението им към организиранияте музикални занимания през свободното време;

- **Експертна карта.** В съответствие с целта и задачите на изследването е съставен въпросник, чрез който се разбира мнението на специалисти в изследваната тематика;

- **Тестове.** Диагностиката включва известни стандартизирани тестове за изследване на детето и детската личност, които измерват психо-емоционалното състояние на децата, тяхното настроение, самооценката им, нагласата им за личностно развитие;

- **Математико-статистически методи,** с които се обработват данните, събрани чрез анкетните карти и тестовете. Регистрираната чрез анкетните карти емпирична информация се обработва с компютърни програми SPSS Statistics (21.0.0.0), Microsoft Excel (14.0.0), Statistica 13.

Инструментите за реализиране на изследването са описани в **параграф 4.7.** Разработени са два вида анкетни карти за набиране и регистриране на емпирична информация.

- **Анкетна карта №1,** създадена специално за целите на изследването е предназначена за изследване на групата деца във възрастовия диапазон 11 – 14 години. (Приложение 1). Анкетната карта включва: 21 въпроса, свързани с потребностите и интересите на децата от музикални дейности, интереса и отношението на децата към организиранияте музикални занимания през тяхното свободно време; 3 демографски въпроса.

• Тестове (Приложения 1)

Използват се четири апробирани теста, чрез които се разбира какво е влиянието на музикалните дейности като терапевтично средство върху емоционалното състояние на децата, тяхното настроение, каква е самооценката и нагласата им за личностното им развитие. Изполваните тестове са:

- Въпросник за агресия и депресия

Въпросникът е адаптиран от Е. Драголова. Тестът представлява въпросник, който съдържа 24 въпроса. Наличието на агресия и/или депресия у всяко анкетирано дете се установява от дадения брой отговори “да” и “не” на въпросите от теста. Методът е описан в „Педагогическа и психологическа диагностика”.¹

- Методика за самооценка на Дембо-Рубинщайн

Методиката е замислена първоначално от американската психоложка Т. В. Дембо. Тя е използвала лесно, но остроумно средство за изучаване на представите на хората за своето щастие. По-късно тази техника започва да се използва по-широко за самооценка на възрастни и деца. Заимствана е от С. Я. Рубинщайн и е предназначена за индивидуално изследване. Процедурата, използвана в този дисертационен труд е описана от Б. Минчев и Н. Минчева в „Ръководство за изследване на детето”.²

Методиката включва въпроси за самооценка на представата за себе си. На децата се предоставят пет показателя за самооценка – ръст, здраве, ум, доброта, щастие. Инструкцията ги насочва да се сравнят със своите съученици в класа по тези показатели и да отбележат с чертичка къде се намират те на пет равномерни вертикални прави с диапазоните “най-високо – най-ниско”, “най-здрavo – най-болно”, “най-умно – най-неумно”, “най-добро – най-лошо”, “най-щастливо – най-нещастно”. Анализът на експерименталните данни се провежда на базата на разположението на чертичките върху петте прави.

- “Методика за изследване на надеждата на К. Снайдер”

Представлява скала за измерване на надеждата при деца на възраст от 8 до 16 години. Разработена е и е валидизирана от К. Снайдер и сътрудниците му в САЩ в началото на ХХ век. Методиката е подробно описана от Теодора Стоева в „Ръководство за изследване на детето – I част”.³ Методът се основава върху идеята, че човек е целево-насочен и в този случай мислите на децата по отношение на целите могат да бъдат разбрани съобразно дейностите, които извършват и начина, по който ги извършват. Тук “надеждата” се разбира

[1] Батоева, Д., Попов, Т., Драголова, Е. (2006). Педагогическа и психологическа диагностика. Аскони. София.

[2] Минчев, Б., Минчева, Н. (2000). Методика за самооценка на Дембо-Рубинщайн. Ръководство за изследване на детето. Част 1. София, изд. Веда Словена-ЖГ. 245-248.

[3] Стоева, Т. (2000). Методика за изследване на надеждата при деца от 8 до 16 годишна възраст. Ръководство за изследване на детето. Част 1. София, изд. Веда Словена-ЖГ. 387-392.

като генератор на действията на децата и могат да бъдат измерени техните индивидуални различия, свързани с нея.

- Методика за самооценка на психическото състояние: самочувствие, активност, настроение (САН)

Методиката е стандартизирана и се използва широко за регистриране и самооценка на психоемоционалното състояние. Тя е разработена в Санкт-Петербургката военно-медицинска академия и представлява система от оценъчни скали на принципа на оценъчната биполяризация (от +3 до -3). Тестът съдържа 30 двойки твърдения, отнасящи се до моментното състояние на личността, чрез които се оценяват три показателя (скали) – самочувствие, активност, настроение. Отговорите са под формата на 7-степенна скала, според степента на изразеност на едно от твърденията. Методиката дава показатели за емоционалното състояние на децата, свързано с тяхното общо самооценяване.¹

Анкетна карта №2 разработена специално за целите на изследването е предназначена за специалистите от областта на музикалната педагогика, работещи в различни институции и имащи отношение към музикалното възпитание на децата. (Приложение 2). Карта включва: 16 въпроса, чрез които се търси експертното мнение на специалистите относно ползите за децата от занимания с музика и как тези занимания повлияват върху развитието им; 4 въпроса изискващи примери от практиката; 6 демографски въпроса. Чрез нея се изследва мнението и оценката на специалистите относно осъзнатите ползи за децата от заниманията с музикални дейности.

В **параграф 4.8.** се очертават етапите на организация на изследването. Успешното постигане на целта на това изследване изисква подреждане на отделните дейности във времето и реализиране на поставените задачи. Процедурата по организацията се осъществи чрез последователност в реализирането на всички планирани елементи от концепцията на изследването. Цялостният модел на разработката на дисертационния труд се осъществи в продължение на три години (2013-2016), организирани в четири основни етапа.

Първи етап

Първият етап беше свързан с разработването на концепция, планирането и организацията на изследването. Този етап включи проучването на литературните източници по проблема – общометодически материали, общотеоретични и специалнотеоретични източници. Наред с фундаменталните трудове в областта на музикалната педагогика, музикалното възпитание, педагогика на свободното време от български и чужди автори, в процеса на изследването подложих на анализ монографии и дисертации, разработени през

---

[1] Иванов, И. (1999). Методики за изследване на функционалните състояния. Шумен. 5-6.

последните три десетилетия. Проучена беше специализирана литература във връзка с методологията на научноизследователската работа.

Паралелно с процеса на проучване на литературните източници съм провела разнообразни по вид наблюдения върху музикално-възпитателната работа у нас и в други страни. Наблюдавах както класни, извънкласни и извънучилищни музикални занимания, проведени с деца от различни възрастови групи. Във връзка с това направих няколко научни изследвания по темата на дисертационния труд. Проведените от мен изследвания са свързани със следните теми:

- „Интереси към музиката и потребност от нея в свободното време на юношите”. Тук се представят резултатите от проведено изследване, имащо за цел да установи какви са интересите и потребностите от музика в свободното време на тийнейджърите. В изследването взеха участие български ученици на възраст 15 – 17 години;

- „Интегриране на музиката при заниманията с деца по време на летни извънучилищни дейности”, В изследването разкрих значението на музикалните дейности за личностното развитие на децата от 6 до 16 години. Посочих значението и въздействието на музиката при развиване на психическите и физически способности на децата;

- „Значението на музикалните дейности за възпитанието и развитието на децата в свободното време според реформаторите в музикалната педагогика” – обобщение на реформаторските идеи на музикални педагози, които през годините получават световна известност и разпространение и са използвани по целия свят и до днес;

- „Музикалните дейности в свободното време на децата в Унгария и България” – проучих интересите на ученици на възраст между 9 и 17 години в областта на музиката и изкуствата; прави се сравнение между унгарските и българските деца относно предпочитаните от тях музикални дейности през свободното им време;

- „Проучване на отношението към свободното време и профил на студентите от специалност “Социална педагогика” – от гледна точка на отношението на студенти от специалността “Социална педагогика” от Факултет по начална и предучилищна педагогика на Софийски университет “Св. Климент Охридски” към тяхното свободното време се разкрива отношението им към личното им време и как то е използвано; посочено е мястото му като ценност в живота им; открити са интересите и заниманията им;

- „Влиянието на музикалните занимания през свободното време върху емоционалното развитие на подрастващите”. Изследвано е емоционалното състояние на две групи деца (занимаващи се и незанимаващи се с музикални дейности през свободното си време) на възраст от 11 до 14 години. Достига се до извода, че заниманията с музикални дейности по време на възпитателния процес на децата допринасят за тяхното емоционално развитие;

- „Влиянието на музикалните занимания през свободното време на подрастващите върху тяхната самооценка за личностно развитие”, където се изследва каква е самооценката и нагласата за личностно развитие на две групи деца на възраст от 11 до 14 години (едната включваше деца, посещаващи организираните музикални занимания през свободното си време, а другата – деца, неангажирани в свободното им време с подобни дейности.

Втори етап

При този етап се създаде инструментариум за провеждане на емпиричната част от изследването и се формира извадка. Дейността по създаване на инструментариума включи: съставяне на два вида въпросници за анкетиране на деца на възраст между 11 и 14 години и за анкетиране на специалисти от областта на музикалната педагогика; подбиране и апробиране на инструментариума със студенти от специалността “Социална педагогика”. Въпросникът бе проверен и одобрен от колега – статистик.

Трети етап

Трети етап включи:

- провеждане на основния експеримент с участниците в изследването – деца на възраст от 11 до 14 години и специалисти от областта на музикалната педагогика за получаване на експертна оценка по изследваната тема;
- обработка на анкетните карти, събрани от децата и специалистите, с помощта на програмите SPSS Statistics (21.0.0.0), Microsoft Excel (14.0.0), Statistica 13;
- подготовка на данните от анкетните карти за анализиране и интерпретиране.

Четвърти етап

В този последен етап се анализираха получените резултати от експеримента и се състави експерименталната част на дисертационния труд. Той обхваща представяне на получените от анкетните карти резултати. Анализът включва проверка на разпределението, избор на математико-статистически методи, приложение на избраните методи. Статистическата обработка на данните и анализирането им бе осъществено с периодични консултации с доц. Калоян Харалампиев от Философски факултет на СУ “Св. Климент Охридски”. Етапът от изследователската работа завърши с обобщаване на резултатите от теоретично-изследователската и експериментално-опитната приложна работа, осъществена през предходните етапи, и с формулирането на изводи и препоръки от емпиричния и теоретичния анализ.

3.6. Глава пета. Представяне и анализ на резултати от опитно-експерименталното изследване

Като се вземат под внимание разгледаните в предходните глави теми за музикалното възпитание, музикалните дейности и свободното време, в **глава пета** на дисертационния труд се представят и анализират получените резултати от експерименталната част на изследването. Познавайки се на написаното дотук относно ползотворното влияние на музикалното възпитание върху развитието на личността, значение за изследването има събирането на информация относно това:

- какви са потребностите и интересите на децата от музика и по-конкретно: с кои от основните музикални дейности се занимават те, какъв стил музика слушат, къде слушат музика, откъде научават за музиката и др.;

- какво място заемат заниманията с музикални дейности в свободното време на децата;

- какво е отношението на децата към занимания с музикални дейности през свободното им време;

какво е психоемоционалното състояние на децата, каква е нравствената им самооценка, нагласата им за личностно развитие.

С помощта на статистическите методи в първите два **параграфа - 5.1. и 5.2.** на **пета глава** се решават описателните задачи на статистическия анализ. В **параграф 5.1.** са представени и анализирани резултатите от изследване на интересите на децата към музика и потребностите им от занимания с музикални дейности в тяхното свободно време. Отговорите им очертават техния профил по отношение на това какво място заема музиката в ежедневието им.

Резултатите от анкетата показват, че най-много деца се занимават с възприемане на музика (слушане на музика), следваща по предпочитание е дейността възпроизвеждане на музика (пеене, свирене на музикален инструмент), а творчеството е на последно място. От данните в Таблица 1. се вижда, че музиката присъства в ежедневието на всички деца. При някой от тях това се изразява само чрез една, а при други – чрез повече от музикалните дейности.

Таблица 1. “С кой вид от следните музикални дейности се занимаваш?”

Слушане на музика	Пеене	Съчиняване на ритъм	Съчиняване на мелодия	Съчиняване на песен	Свирене на музикален инструмент	Друга
97%	31%	22%	21%	20%	16%	5%

Тъй като най-предпочитаната музикална дейност сред децата е слушането на музика, то следващите въпроси от въпросника целят да съберат по-подробна информация за използването ѝ в различни ситуации. Разнообразни са моментите от ежедневието им, в които тя присъства, било то като средство за отпочиване и разтоварване или като средство за стимулиране и зареждане с енергия. Независимо колко често слушат музика, децата я предпочитат като “компания” при провеждането на различни дейности или в различни ситуации от живота им. Тя се явява като фон при извършване на дейности от ежедневието им, използва се за забавление. Във връзка с темата на настоящия труд заниманията с музика се откроява и като терапевтично средство в моменти на тъга, гняв, напрежение, тъй като се използва от децата за отпочиване, разтоварване, за стимулиране и зареждане с енергия.

Най-често анкетираните деца обичат да слушат музика вкъщи, в кола/ автобус, докато пътуват. За тях е важно да останат “насаме” с музиката, да я преживяват сами или да преживяват емоциите и чувствата си чрез нейното въздействие. Характерен в този случай е интимният момент на отдаване на преживяването. Половината от децата слушат музика, докато са на почивка (в хотел, почивна база, къмпинг), а също и в неформална среда с приятели. Тук тя се явява като средство за забавление, общуване с близки и приятели. По-малко слушат музика в училище, в клуб/дискотека, в ресторант/заведение за хранене и “на живо”. Възможно е тези места да са по-малко предпочитани като място за слушане на музика, заради техния обществен характер. Анкетираните деца предпочитат слушането на музика при по-уединена обстановка. Тяхната възраст и финансови възможности също са предпоставка за по-рядкото посещаване на клуб/дискотека, ресторант, както и концерти “на живо”. Най-малко обичат да я слушат в болница/санаториум и в читалня. Това вероятно е поради слабата посещаемост от страна на децата или непривлекателността на тези места за прекарване на тяхното свободно време. При този въпрос децата също имаха възможност да допълнят със свои отговори. Освен на изброените до тук места те слушат музика още: в банята, в гората, в градския транспорт, в залата по танци, в класната стая, в търговския център, в парка, в тоалетната, на улицата, на планина, на море. Отговорите и на този въпрос показват, че музиката присъства в голяма част от ежедневието на децата и те успяват да съгласуват слушането на музика с останалите си дейности. Дали обаче тя оказва въздействие върху тяхното емоционално състояние и личностно развитие, се разбира от отговорите на останалите въпроси от анкетата и резултатите от използваните в изследването личностни тестове.

Дали децата възприемат музиката само като “фон” на техните ежедневни дейности или усещат нейното въздействие върху себе си проличава от въпроса: “Музиката спомага ли за по-приятното изживяване на часовете свободно време, с които разполагаш?”. Този въпрос

ги насочва едновременно да мислят, както за въздействието на музиката върху тяхното емоционално състояние, така и за тяхното свободно време. Според по-голяма част от запитаните деца (76.9%) музиката допринася за по-приятното изживяване на свободното време, с което разполагат. От това отново проличава нейното терапевтично въздействие, което се изразява в отпочиване, разтоварване, зареждане с енергия.

Чрез настоящото изследване се установи, че от трите основни музикални дейности възприемането (слушането) на музика е най-достъпна и предпочитана при всички деца. Интерес за целите на изследването представлява дали те познават съществуващото разнообразие от музикални стилове и кои от тях обичат да слушат най-много. Сред най-предпочитаните стилове, които подрастващите слушат са поп (65%) и рап/ хип-хоп (63%). Следващи по предпочитание се нареждат дъбстеп (49%) и рок (46%). Музиката възбужда ума и въздейства върху двигателната система. Не е случайно, че стиловете музика, които децата най-много предпочитат, са танцувални. В същото време музиката оказва възбуждащо и успокояващо въздействие, което обяснява присъствието на релаксираща музика (36%) сред челните позиции в предпочитаните от децата стилове. Следваща група стилове, които децата избират да слушат са: денс (34%), метъл (33%), поп-фолк (33%), R&B (31%), техно (29%), електрохаус (28%), диско (28%), фолклорна (25%). Те отново са танцувални и дават възможност на децата да изразяват себе си чрез пеене, движение, танц. Най-малко обичана от децата музика е: джаз, соул (19%), класическа (17%), J-поп, К-поп (16%) латино (15%), кънтри (14%), реге (10%), църковна (9%). Впечатление прави, че смятаната за изграждаща естетическия вкус на човека класическа музика се подрежда на по-задни позиции в сравнение с другите стилове музика от анкетата.

Независимо от разпределението на процентните дялове за всеки от музикалните стилове, се отчита че децата разпознават и слушат всеки един от тях. Разнообразието от музикални стилове, които анкетираните отбелязват, както и отчетените сравнително високи процентни дялове за повечето от тях, показват, че подрастващите се интересуват от широка гама съвременна музика. Най-предпочитаните от тях стилове са тези, които най-често се излъчват от различните съвременни медии. Това потвърждава твърдението, че днес децата живеят в динамично време на непрекъснато връхлитаща ги музикална култура, наложена от масмедииите.

Интерес за настоящото изследване представлява информацията дали съществува приемственост между поколенията относно заниманията с музикални дейности, независимо дали като професионалисти или като любители-музиканти. 42 деца от анкетираните деца (11.8%) отговарят, че има членове от техните семейства, които по някакъв начин се занимават с музика.

Връзката на роднините на децата с музиката най-често е свързана със свирене на някакъв музикален инструмент. Най-много са свирещите на китара и пиано. Тези два инструмента в днешно време са най-популярни и предпочитани, когато става въпрос за занимания с музика. Следващ най-използван от роднините е акордеонът. При по-старото поколение този инструмент е предпочитан и свиренето на него е по-често срещано в сравнение с други инструменти. Свиренето на цигулка, гъдулка, барабани, маримба са единични случаи в това изследване. Въпреки по-слабия интерес към тях, показателно е, че българите имат интерес към свирене на разнообразни музикални инструменти. Сред любимите музикални занимания на роднините се нареждат още пеенето и народните танци. Предаването на интереса към занимания с музикални дейности през свободното време на децата от роднините на техните деца е слабо изразен. Дали обаче има статистически значима връзка между заниманията на роднините с някаква музикална дейност и избора на децата да посещават организирани музикални занимания през свободното си време, се проследява при решаване на аналитичните задачи на статистическия анализ (в параграф 5.3.).

Съществува ли взаимодействие между музикално-възпитателните фактори училище, семейна среда, средства за масова информация също се разбира от въпросника предоставен на анкетираните деца. От описаните в Таблица 6. процентни дялове се установи, че децата получават най-много информация за музиката от средствата за масова информация (интернет, телевизия, радио). Високият процент на отговора “приятели” показва, че децата общуват помежду си за музика. Другият фактор за музикално възпитание – семейното обкръжение, присъства слабо във формирането на музикалното възпитание при децата. За съжаление в масовата практика не се срещат често случаи на целенасочено възпитание от страна на родителите по отношение на музикалното развитие на децата.

Учителите са следващата по важност движеща сила за изграждане на музикално възпитание у подрастващите. Резултатите от анкетата обаче показват, че и тяхното присъствие е твърде слабо. Тревожна е ниската оценка, която те получават от децата, тъй като учителят по музика допринася за формиране на музикалния вкус у учениците. Важно е да се знае, че в обучението по музика учителят работи не само за музикалното развитие на учениците, но и за тяхното духовно и нравствено обогатяване. Притеснително е да се разбере, че за децата учителите не са сред източниците на информация относно музиката.

Училището като източник на информация за музиката събира положителен отговор от повече от половината анкетираните деца и се нарежда до средствата за масова информация и приятелите като чест източник на информация. Възможно е обаче отговорът “училище” в този въпрос да се е възприел от децата като място за общуване с връстниците и приятелите

си, а не като институция, в която те получават знания по музика. Тълкуването на отговора се подкрепя от ниския процентен дял, който имат учителите при този въпрос.

Таблица 6. Източници за информиране на децата за музиката

	ДА	НЕ	
интернет	88%	12%	100.00%
приятели	81%	19%	100.00%
телевизия	68%	32%	100.00%
училище	67%	33%	100.00%
радио	56%	44%	100.00%
родители	37%	63%	100.00%
учители	31%	69%	100.00%
книги	15%	85%	100.00%

Обобщавайки получените резултати, може да се каже, че средствата за масова информация, приятелите и общуването със съученици в училище изиграват водеща роля върху музикалното възпитание на децата. Ниските процентни дялове на музикално-възпитателните фактори училище и семейна среда и високият процентен дял на средствата за масова информация водят до извода, че липсва взаимодействие между трите фактора за музикално възпитание на подрастващите. Както пише и Светла Кръстева: “Неконтролираните музикални въздействия, свързани с многообразието на социалната окръжаваща среда, в повечето случаи създават бариера към духовно-обогатяващата музика, не допринасят да се почувстват и осмислят многостранните функции на музикалното изкуство и ролята му на съществен стимул в изграждането на пълноценна, многостранно развита личност.”¹ Идеалният вариант би бил и трите фактора да си взаимодействат при музикалното възпитание на децата и по този начин да го обогатяват и да бъдат коректив за нравственото им развитие.

[1] Кръстева, С. (1984). Начално изграждане на музикалната възприемчивост. В: Въпроси на обучението по музика. Част 7. София. 74-86.

В параграф 5.2. са представени и анализирани резултатите от изследване на интереса и отношението на децата към участие в организирани музикални занимания през тяхното свободно време. Те са оптимистични, защото повече от половината анкетирани деца имат отношение към посещаването на подобни занимания:

- 46 деца отговарят “да, посещавам в момента”,
- 50 деца – “посещавал(а) съм преди, но вече не посещавам”,
- 90 деца – “не посещавам, но имам желание да посещавам”,
- 168 деца – “не посещавам и нямам желание да посещавам”.

Данните показват, че една група деца от тях продължават да посещават такива занимания, друга група са посещавали, но поради някаква причина вече не посещават и трета група – не посещават, но имат желание, т.е. имат интерес към подобни занимания и дават заявка за бъдещо включване в тях.

На Графика 11. се вижда какъв е изборът от занимания на 46-те деца посещаващи организирани музикални занимания през свободното си време.

Графика 11. Организирани музикални занимания посещавани от децата през свободното им време

От посещаващите организирани музикални занимания деца най-голям брой проявяват интерес към свиренето на музикален инструмент – 59% от децата. Те най-много обичат да свирят на китара, пиано, тамбура, цигулка, гъдулка. На следващо място по предпочитание децата посочват различни други организирани занимания. Това са танци, балет, модерен балет, народни танци, художествена гимнастика. След тях се нареждат заниманията с пеене (поп, джаз, хип-хоп, фолклор, рап, модерна музика). Свирещите на някакъв музикален инструмент също свирят и в музикална група. Най-малко от анкетираните деца свирят в народен оркестър – 4%, пеят в народен хор – 4% и в класически хор – 2%. От отговорите

на този въпрос се установява, че подрастващите в днешно време предпочитат повече индивидуални занимания с музика, отколкото групови. Прави впечатление слабият интерес на децата към групови занимания по пеене. Пеенето в народен и класически хор преди години бе масово музикално занимание сред децата от различни възрасти, докато днес едно от най-предпочитаните занимания сред децата е индивидуалното занимание по пеене. Интересът към народния оркестър и народния хор е много нисък. Вероятно за младите хора това не е модерен и привлекателен стил музика. Фактът е притеснителен що се отнася до съхраняването на българския фолклор, понеже точно заниманията свързани с българските бит и култура, възпитават към отговорност за опазване на националната ни идентичност. Резултатите от анкетата показват, че предпочитаните колективни занимания за младежите са танците и свиренето в музикална група. Предполага се, че за избора на вида организирано музикално занимание през свободното време на децата основно влияние оказват средствата за масова информация. Днес много популярни са музикалните формати за пеене, танцуване, свирене в група, които се представят от различни медии. Това са примерите на подражание, които се предлагат на децата. Често учениците от тази възраст се включват в няколко извънучилищни дейности едновременно, пробват себе си, своите възможности и способности. Това се забелязва и при настоящото изследване на интереса към подобни дейности при подрастващите.

Положително впечатление прави това, че почти всички деца (91%) избират по свое желание да се занимават с музикални дейности през свободно си време. При част от тях освен лична мотивация има и подкрепа от страна на приятели, учители, родители, но основната причина поради която те избират да пеят или свирят на музикален инструмент е тяхното собствено желание. Това произтича и от спецификата на тяхната възраст, в която те могат сами да избират видовете дейности според своите интереси. Особено важна се явява ролята на учителя в училище, на ръководителя на извънкласните и извънучилищните дейности, които чрез своята работа с децата да успяват да изведат на преден план насочеността и надареността им. На тази основа те ще могат вярно да направят препоръка на децата и техните родители за подходящи творчески занимания. По препоръка на учители с подобни занимания се ангажират 9 % от децата; 7% ги избират поради интереса на техните родители към този вид занимания, а 5% се повлияват от препоръките на приятелите им.

Допълнителни причини, поради които децата посещават организирани музикални занимания през свободното си време са свързани със самата дейност: 90% от тях имат интерес към музика; 87% харесват самата дейност; за 87% тези занимания носят забавление; 80% от тях посочват като причина атмосферата, която се оформя при подобен тип занимания. Това означава, че децата ги избират, привлечени повече от тяхното естество.

Обстановката, която се създава при провеждането им, е предпоставка за разкриването на повече школи и центрове за занимания с музика през свободното време на децата. Чрез методите на работа в тях би следвало да се привлекат повече млади хора. Характерно за подрастващите е стремежът им към общуване, задоволяване на потребността им от контакти с връстниците си. Това показват и процентните дялове на отговорите, свързани с общуването като причина, мотивираща децата да изберат подобни занимания – 79% избират общуването с приятели, 69% – общуването и срещите с нови хора. Повече от две трети от децата (77%) посочват придобиването на нови знания и умения като причина да се занимават в свободното си време с музика. Това означава, че те мислят в посока на ползотворното използване на своето свободно време и имат стремеж за развиване на личностните си качества. За 71% от анкетираните личността на преподавателя е мотив да се занимават с подобни дейности. Децата в тази възраст са чувствителни и повече податливи на влиянието на възрастните, поради което има значение как дадена дейност ще им бъде представена и ръководена от преподавателя. Много често той повлиява на посоката за личностно и професионално развитие на своите възпитаници. Затова много е важна ролята му за развиване интереса на децата към дадено занимание. Причините, свързани повече с егото на децата, са избрани от около половината от тях. На 54% от децата им харесва да правят добро впечатление (на родители, приятели, съученици, учители) чрез участието в подобни занимания, а 43% от тях повишават самочувствието си. Занимавайки се с музикални дейности през свободното време, те се чувстват по-специални в сравнение с останалите деца.

Подрастващите споделят още с какво тези занимания им помагат. (Таблица 8.) Те подпомагат забавлението (94 %), разтоварването (87 %) на децата, както и пълноценната им почивка (70 %). Прави впечатление, че една от функциите на организираните музикални занимания през свободната време на децата – да обогатяват тяхната обща музикална култура, се нарежда сред първите отговори на децата. Повече от половината деца (72%) дават този отговор. Отново се потвърждава, че подобни занимания помагат за придобиването на нови познания, както и стимулират общуването с приятели. Както при предишния въпрос и тук отговорът, свързан с повишаване на самочувствието на децата вследствие от занимания с музика, се нарежда на последни позиции. Това е индикация, че дейностите с музика повишават самочувствието на децата, но не е водещ стимул за техния интерес към подобни занимания. Разглеждайки процентните дялове на отговорите прави впечатление, че функцията на музиката да забавлява и разтоварва е водеща според мненията на децата. “Приятно прекарване на времето” е и отговорът, който те дават като допълнение.

Таблица 8. “Заниманията с музика през свободното ти време ти помагат за ... ?”

	ДА	НЕ	
забавление	94%	6%	100%
разтоварване	87%	13%	100%
обогатяване на общата музикална култура	72%	28%	100%
пълноценна почивка	70%	30%	100%
придобиване на нови познания	67%	33%	100%
за общуване с приятели	63%	37%	100%
за повишаване на самочувствието	45%	55%	100%

Освен причините, които стимулират децата да се занимават с музикални дейности през свободното си време, интерес за настоящото изследване представляват и тези, поради които децата не посещават подобни занимания. Повече от половината отговорили деца (57%) изтъкват като причина липсата на интерес. Това е основната движеща сила във възпитателния процес. Както бе посочено и във втора глава от настоящия труд, успехи във възпитанието чрез музика (или други изкуства) могат да се постигнат, когато са налице емоционално увлечение и интерес. Поради това може да се каже, че при децата, отбелязали отговора, липсва основният двигател, който би задвижил този процес. Прави впечатление, че липсата на интерес в сравнение с другите изброени причини е отбелязана от най-много деца.

Възможността подрастващите да напишат своя причина, според която не посещават организирани музикални занимания, се нарежда на следващо място в групата с причини. Отговорите са разнообразни, но повечето са: “защото нямам време”, “не желая”, “защото нямам много свободно време”, “защото нямам талант”, “защото обичам само да слушам музика”, “музиката ме отпуска, но не ми харесва като постоянно занимание”, “не съм търсил”, “защото е далече”, “ходя на други по-важни неща”. От отговорите се вижда, че децата са направили самооценка както на себе си, така и на своето време и в частност на своето свободно време. С малка разлика в процентните дялове се подреждат следващите две причини. Според 14% от децата няма занимания с музика, които да им харесват, а 12% споделят, че няма кой да ги придружава до мястото за провеждане на заниманията. Децата, които имат интерес да се занимават с музика, но срещат финансова трудност при организирането на тези посещения, са малък процент (8%). Най-нисък процент събират

отговорите “защото няма занимания с музика в моя град” (6%) и “защото не знам дали има подобни занимания в моя град” (6%). Наличието на тези отговори подсказва, че все пак съществува пречка с осведомяването на децата и техните родители за съществуващите занимания с музика в столицата.

Представеният дотук анализ на резултатите от анкетата представлява решаване на описателната група задачи на статистическия анализ, чиято цел е да се опише съвкупността признак по признак. Благодарение на анализа се очерта профилът на деца на възраст 11-14 години що се отнася до техните потребности и интереси към музика, заниманията им с музикални дейности и посещаемостта им на организирани музикални занимания през свободното им време.

В параграф 5.3. от пета глава на дисертационния труд се описва решаването на аналитичните задачи на статистическия анализ. Много често в практиката е необходимо да се направи не само описание на получените данни, а също и тяхното съпоставяне. Избраният метод за статистическо изследване на връзките в настоящия експеримент помага за установяване на зависимостта между участието на децата в организирани музикални занимания през свободното им време и техните пол, възраст и музикалната активност на членове от семейството им.

Първите две променливи, между които се търси връзка, са желанието на децата да посещават организирани музикални занимания и факта, че има членове от тяхното семейство, които се занимават с някаква музикална дейност. Необходимо е да се проверят статистически хипотези. За тази цел ще се използва статистическия метод χ^2 . При тази проверка нулевата хипотеза гласи, че двете променливи са независими, т.е. няма връзка между посещаемост на организирани занимания с музика от децата и това, че има членове от тяхното семейство, които се занимават с музика. Алтернативната хипотеза гласи обратното: двете променливи са зависими, т.е. между тях съществува закономерна връзка. Данните показват, че равнището на значимост е равно на 0,000. Това означава, че се приема за вярна алтернативната хипотеза, т.е. съществува статистически значима връзка между участието в организирани музикални занимания от страна на децата и това, че те имат членове от семействата си, които се занимават с музикални дейности.

Дали обаче посещаемостта на организирани музикални занимания от децата има връзка с други фактори? Следващата проверка е на връзката между признаците посещаемост и пол. Поради това, че признаците са качествени, отново проверяваме дали съществува статистически значима връзка, използвайки метода χ^2 . Отново на база на данните от анкетното изследване се проверява коя от двете хипотези се приема за вярна. В този случай равнището на значимост е равно на 0,000. Приема се за вярна алтернативната хипотеза, т.е.

съществува статистически значима връзка между участието в организирани музикални занимания от страна на децата и техния пол.

Друга зависимост, която разглеждам, е тази между посещаемостта на организирани занимания по музика и възрастта на децата. Дали съществува статистически значима връзка между тези два признака отново проверявам, използвайки метода χ^2 . На база на данните от анкетното изследване се проверява коя от двете хипотези се приема за вярна. В този случай равнището на значимост е равно на 0,703. Приема се за вярна нулевата хипотеза, т.е. не съществува статистически значима връзка между участието в организирани музикални занимания от страна на децата и тяхната възраст. Възрастта на децата не е определяща при вземането на решение от тяхна страна дали да се занимават с музика през свободното си време. Тъй като изследваните деца попадат в една и съща възрастова група – средна училищна възраст, то се предполага, че имат подобни предпочитания помежду си.

Експерименталната работа на настоящото изследване включва и проследяване на влиянието на музикалните дейности като терапевтично средство върху емоционалността и личностното развитие на децата. Чрез подбрани за целта апробирани тестове се измерват психоемоционалното и физическо състояние на децата, нагласата им за личностно развитие. Резултатите са описани и анализирани в **параграф 5.4. от пета глава** на дисертационния труд. За да се регистрира влиянието на заниманията с музика в свободното време върху децата, изследваните лица са разделени на две групи: една с деца, участващи и участвали преди време в организирани музикални занимания през свободното си време (извън училище) и една с деца, които не участват в организирани музикални занимания през свободното си време (извън училище). Анализването на резултатите от тестовете се осъществява като се сравняват отговорите на двете групи деца. Тъй като децата, които не участват в организирани занимания с музика са повече от децата, участващи в момента или участвали преди време в подобни занимания, то за целите на сравнение на двете групи броят на децата статистически се изравнява чрез използване на процедурата “претегляне” (Weight). Групата на не занимаващите се с музика деца се изравнява по големина с групата на занимаващите се в съотношение 50:50. Това става по следния начин:

- децата, занимаващи се с музика, получават тегло 1;
- теглото на децата, които не се занимават с музика, се изчислява, като броят на децата, занимаващи се с музика, се разделя на броя на децата, не занимаващи се с музика.

Предварителните хипотези са свързани с очакването за повлияване в позитивна посока на заниманията с музикални дейности в свободното време на децата по отношение на техните емоционални състояния, равнище на самооценка, нагласа за личностно развитие.

Очаква се, че посещаемостта на музикални занимания през свободното време на децата повлиява върху развитието на самооценката и психо-емоционалните им състояния.

За целите на това изследване е необходимо да разберем какво е емоционалното състояние на изследваните деца. Интерес представлява дали агресията и депресията присъстват сред емоциите на изследваните групи деца и в каква степен. Разбира се, наличието на подобни емоционални състояния у тях може да е породено от различни фактори. Настоящият експеримент обаче е насочен към сравнение между съществуването на тези две емоционални състояния при подрастващите и ангажираността им с организирани музикални занимания през свободното им време. Чрез въпросник, предназначен за измерване на агресия и депресия при децата, описан от Е. Драглова, се тестват двете групи – участващи/участвали и не участващи в организирани занимания с музика през свободното им време.

Тестът е попълнен от 337 деца. Резултатите от теста показват, че при 56 (16,6 %) от тях се измерва наличие на агресия, а при 21 (6,2 %) от тях – наличие на депресия. Това означава, че в сравнение с цялата група деца, малък процент проявяват склонност към тези две емоционални състояния. Наличието на агресия и депресия при подрастващите произхожда от спецификите на тяхната възраст. Средната училищна възраст е период от живота на човека, който се разглежда като кризисен в неговото развитие и една от негативните характеристики е повишената агресивност и конфликтност сред подрастващите.

Интерес представлява сравнението на емоционалните състояния агресия и депресия между децата, които участват и/или са участвали в организирани занимания с музика през свободното си време и децата, които не участват в подобни занимания. За целите на сравнението е необходимо броят на двете групи деца да се изравни статистически чрез използване на процедурата “претегляне” (Weight), тъй като групата на занимаващите се с музика наброява 91 деца, а другата група – 246 деца. Както се вижда от резултатите в Таблица 13. агресията е емоционално състояние, проявяващо се и при двете групи деца в еднаква степен (50% за всяка група деца). Тя е характерно състояние за децата от тази възраст. Това е период от живота на човека се разглежда като кризисен в неговото развитие и една от негативните характеристики е повишената агресивност и конфликтност сред подрастващите. Това поведение много често се явява по-скоро като демонстрация в междуличностните отношения и не носи деструктивен характер.

Депресията е друго състояние, което често съпътства емоционалното развитие на подрастващите. За тях са характерни стресовите междуличностни взаимоотношения. Делът на процентно разпределение при отчитането на депресията обаче показва големи разлики при двете групи деца. Много голям процент (88%) от децата, които не участват в

организираните музикални занимания през свободното си време, са податливи на депресивно емоционално състояние в сравнение с групата на децата, участвали в такива занимания – 13%. Тъй като участващите в изследването не са изолирани от различни външни влияния по време на неговото провеждане, то наличието на тези емоционални състояния у тях може да са породени от други фактори, различни от влиянието на музиката. Сравнявайки обаче двете групи деца, може да се заключи, че занимаващите се с музика през свободното си време, са по-малко депресирани в сравнение с не занимаващите се с музика. Резултатите може да се тълкуват във връзка с терапевтичното въздействие на музиката като средство за психопрофилактика в процеса на интензивно формиране и развитие на детската личност в педагогиката на свободното време. Депресивните симптоми се увеличават рязко между 13 и 15-годишна възраст и музиката е помощно средство за преодоляване на трудностите в развитието на емоционалността на децата в този възрастов период.

Таблица 13. Резултати от изследване наличието на агресия и депресия у подрастващите в зависимост от посещението на музикални занимания

	депресия	агресия
непосещавали	88%	50%
посещавали/ посещаващи	13%	50%
	100%	100%

Самооценката на децата в тази възрастова група е индикатор за тяхното личностно развитие. Поради това “Методика за самооценка на Дембо-Рубинщайн” е подходящ метод за изследване на връзката между заниманията с музикални дейности и самооценката (представата за себе си) на подрастващите. Целта на проучването е да се констатира дали заниманията с музикални дейности през свободното време на децата имат влияние върху тяхната самооценка. Това се установява чрез сравнение на равнището на самооценка на децата от двете изследвани групи (не занимаващите и за нимаващите се с музика през свободното си време). При анализирането и на тези резултати бе необходимо броят на двете групи деца да се изравни статистически чрез използване на процедурата “претегляне” (Weight), тъй като групата на занимаващите се с музика наброява 92 деца, а тази на не занимаващите се – 235 деца.

В Таблица 15. е представено сравнение на резултатите от двете групи деца за всяка категория от теста. Разглеждайки разпределението на процентните дялове за всяка от групите, се забелязва, че децата, които са се занимавали и продължават да се занимават с музикални дейности през свободното си време, имат по-високи стойности на самооценката

за ръст, доброта, ум, щастие. Самооценката за здраве е единствената, при която се отчитат по-високи стойности в групата на не посещаващите музикални занимания деца. И при двете групи най-висока е самооценката на децата за щастие.

Таблица 15. Резултати от методика за самооценка на Дембо-Рубинщайн (сравнение на двете групи деца)

		посещавали и посещаващи	непосещаващи
високо/ ниско	високо	50%	44%
	средно	39%	42%
	ниско	12%	14%
		100%	100%
болно/ здро	високо	63%	71%
	средно	33%	25%
	ниско	4%	4%
		100%	100%
умно/ неумно	високо	55%	48%
	средно	42%	45%
	ниско	3%	8%
		100%	100%
добро/ лошо	високо	67%	59%
	средно	30%	37%
	ниско	3%	4%
		100%	100%
щастливо/ нешастно	високо	78%	74%
	средно	17%	20%
	ниско	6%	5%
		100%	100%

Този метод на изследване е използван от Н. Бояджиева във връзка с проучване на влиянието на музикално-танцовите дейности върху самооценката и личностното развитие на децата (1.-6. клас) и показва статистически значими влияния на музиката и танца. Анализът при това изследване показва, че те влияят върху устойчивостта и стабилността на самооценката на учениците, както и за нейната реалистичност и цялостна детерминираност.¹

[1] Бояджиева, Н. (2007). Влияние на заниманията с паневритмия върху личностното развитие и емоционалните състояния на децата. Годишник на СУ "Св. Климент Охридски", Том 99-100. София. 151-170.

За целите на изследването се проверяват статистически хипотези, чрез които се разбира дали посещаемостта на организирани занятия с музика от децата през свободното им време повлиява на тяхната самооценка. Проверката осъществяваме, използвайки метода χ^2 . Нулевата хипотеза гласи, че няма връзка между посещаемостта на организирани музикални занятия през свободното време на децата и тяхната преценка за всяка от категориите на теста, измерваща преценката им за високо/ниско, болно/здрavo, умно/не умно, добро/лошо, щастливо/нешастно. Алтернативната хипотеза гласи обратното: между тях съществува закономерна връзка.

Данните от теста показват, че:

- равнището на значимост между посещаемостта и самооценката на децата за “високо/ниско” е равно на 0,761. Приема се за вярна нулевата хипотеза, т.е. посещаемостта на организирани занятия с музика не влияе върху тяхното самооценка за “високо/ниско”.

- равнището на значимост между посещаемостта и самооценката на децата за “болно/здрavo” е равно на 0,458. Приема се за вярна нулевата хипотеза, т.е. посещаемостта на организирани занятия с музика не влияе върху тяхното самооценка за “болно/здрavo”.

- равнището на значимост между посещаемостта и самооценката на децата за “умно/не умно” е равно на 0,351. Приема се за вярна нулевата хипотеза, т.е. посещаемостта на организирани занятия с музика не влияе върху тяхното самооценка за “умно/не умно”.

- равнището на значимост между посещаемостта и самооценката на децата за “добро/лошо” е равно на 0,539. Приема се за вярна нулевата хипотеза, т.е. посещаемостта на организирани занятия с музика не влияе върху тяхното самооценка за “добро/лошо”.

- равнището на значимост между посещаемостта и самооценката на децата за “щастливо/нешастно” е равно на 0,788. Приема се за вярна нулевата хипотеза, т.е. посещаемостта на организирани занятия с музика не влияе върху тяхното самооценка за “щастливо/нешастно”.

Това означава, че равнището на тяхната самооценка за категориите от теста не зависи от влиянието, което оказват занятията с музика през свободното им време. Самооценката е личностна характеристика, върху която музикалните дейности нямат съществено влияние.

Друга използвана методика за измерване нагласата на децата за личностно развитие е “Скала за измерване на надеждата при деца на възраст от 8 до 16 години”. Чрез нея се изследва самооценката на децата относно начините и дейностите свързани с постигането

на техните цели. Общоприето е схващането, че заниманията с музикални дейности благоприятстват емоционалното развитие на децата и стимулират желанието им за личностно развитие. Чрез скалата за измерване на надеждата може да се разбере каква е нагласата на децата относно начините и дейностите за постигането на техните цели. Възможните приложения на скалата включват прогнози на целево-насочени дейности.

Отчитането на зависимост между заниманията с музика през свободното време на децата и стимула им относно начините и дейностите свързани с постигането на техните цели се разбира от сравнението на данните получени от двете групи деца (незанимаващите и занимаващите се с музика през свободното си време). Както при предишния тест и при този е необходимо броят на двете групи деца да се изравни статистически чрез използване на процедурата “претегляне” (Weight), тъй като групата на занимаващите се с музика наброява 71 деца, а другата група – 174 деца. По този начин сравняването на данните от отговорите на децата в двете групи за всеки от айтемите ще покаже реални резултати за това дали заниманията с музика повлияват на самооценката им за начините и дейностите относно постигането на целите им.

Използван е метод за сравнение на средните стойности за установяване на зависимости между изследваните променливи. Статистическото сравнение с Т-тест за независими извадки показва, че има статистически значима разлика между двете групи деца. Равнището на значимост е равно на 0,008 (при допустимо ниво на грешка 0,05). В резултат на Т-тест се доказва наличието на връзка между заниманията с музикални дейности през свободното време на децата и начините и дейностите, свързани с постигането на техните цели в живота. Заниманията с музика влияят на самооценката им за начина, по който биха се справили с дадена житейска ситуация и дейностите, свързани с постигането на техните цели. И тук следва да се уточни, че след като участващите в изследването деца не са изолирани от различни външни влияния по време на неговото провеждане, то наличието на нивото на тяхната самооценка относно скалата на Надеждата може да е породено и от други фактори, които са различни от влиянието на заниманията с музика.

Правейки съпоставка с изследване на Н. Бояджиева, при което е използвана същата методика, се потвърждава наблюдението, че заниманията с музикални дейности повишават в известна степен самооценката на децата. Анализът показва, че те влияят върху самооценката им за начина, по който биха могли да се справят с дадена ситуация, да намерят възможност за решаване на проблемите си.¹

---

[1] Бояджиева, Н. (2007). Влияние на заниманията с паневритмия върху личностното развитие и емоционалните състояния на децата. Годишник на СУ “Св. Климент Охридски”, Том 99-100. София. 151-170.

Последната ползвана методика е “Методика за самооценка на психическото състояние: самочувствие, активност, настроение (САН)”, чрез която се изследва връзката между заниманията с музикални дейности и психическото състояние на децата (самооценка за самочувствие, активност, настроение). Тя е стандартизирана и се използва широко за регистриране на функционалното психо-емоционално състояние, самочувствието, общата активност, настроението. Целта е по пътя на самооценката да се установят нивата на самочувствие, активност и настроение на децата в момента на анкетиране. Използването ѝ в настоящото експериментално изследване цели да се установи дали емоционалното състояние на изследваните деца се отразява върху нагласата им за занимания с музика през свободното им време. Това се установява чрез изследване на влиянието на факторите *самочувствие*, *активност* и *настроение* върху посещаемостта на организирани занятия с музика от децата.

Сравнявайки данните, получени от двете групи (не занимаващите и занимаващите се с музика през свободното си време), се установи каква е зависимостта между самочувствието, активността и настроението на децата и посещаемостта на организирани занятия с музика през свободното им време. При анализирането на отговорите им бе необходимо отново броят на двете групи деца да се изравни статистически чрез използване на процедурата “претегляне” (Weight), тъй като групата на занимаващите се с музика наброява 85 деца, а на не занимаващите се – 216 деца.

Таблица 19. Средна стойност на скалите за самочувствие, активност и настроение

Скала/Фактор		средна стойност
Самочувствие	посещавали и посещаващи	0.593
	непосещавали	0.538
Активност	посещавали и посещаващи	0.234
	непосещавали	0.070
Настроение	посещавали и посещаващи	0.657
	непосещавали	0.617

За установяване на зависимостите между изследваните променливи бе използван методът за сравнение на средните стойности. Чрез Т-тест се провери изходната (нулева) хипотеза за равенство на средни стойности. Наличието на разлика би показало влиянието на една (независима) променлива върху друга (зависима) променлива. Основният резултат е

равнището на значимост. Статистическото сравнение с Т-тест за независими извадки показва, че:

- равнището на значимост между посещаемостта на организирани занятия с музика от страна на децата и тяхното самочувствие е равно на 0,209 (при допустимо ниво на грешка 0,05). Приема се за вярна нулевата хипотеза, т.е. посещаемостта на организирани занятия с музика през свободното време на децата не влияе върху тяхното самочувствие;

Графика 15. Равнище на значимост между посещаемостта на организирани занятия с музика от страна на децата и тяхното самочувствие

- равнището на значимост между посещаемостта на организирани занятия с музика от страна на децата и тяхната активност е равно на 0,006 (при допустимо ниво на грешка 0,05). Приема се за вярна алтернативната хипотеза, т.е. посещаемостта на организирани занятия с музика през свободното време на децата влияе върху тяхната активност;

Графика 16. Равнище на значимост между посещаемостта на организирани занятия с музика от страна на децата и тяхната активност

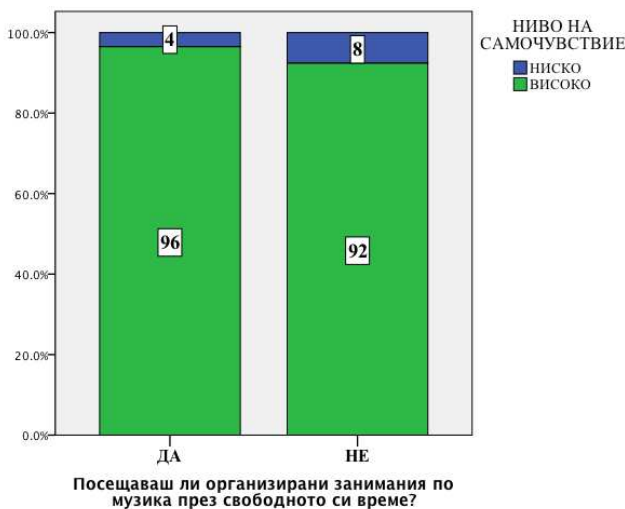
- равнището на значимост между посещаемостта на организираните занимания с музика от страна на децата и тяхното настроение е равно на 0,430 (при допустимо ниво на грешка 0,05). Приема се за вярна нулевата хипотеза, т.е. посещаемостта на организираните занимания с музика през свободното време на децата не влияе върху тяхното настроение.

Графика 17. Равнище на значимост между посещаемостта на организираните занимания с музика от страна на децата и тяхното настроение

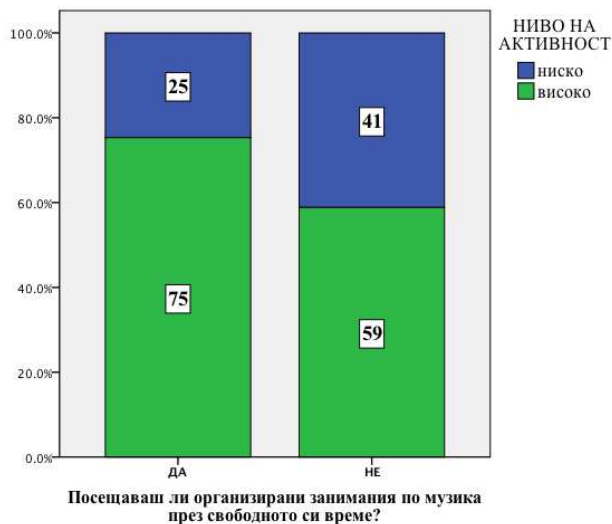
Чрез двумерно разпределение се измерва колко от децата, които посещават музикални занимания през свободното си време, имат високо и колко от тях – ниско ниво на самочувствие, активност и настроение и съответно колко от децата, които не посещават подобни занимания, имат високо и колко от тях – ниско ниво на самочувствие, активност и настроение. Получените резултати показват, че децата и от двете групи имат високо общо самочувствие и усещане за работоспособност, издръжливост, бодрост, чувстват се здрави, отпочинали, свежи, силни. (Графика 18.)

Графика 18. Равнище на самочувствие на децата посещаващи и непосещаващи организираните занимания с музика

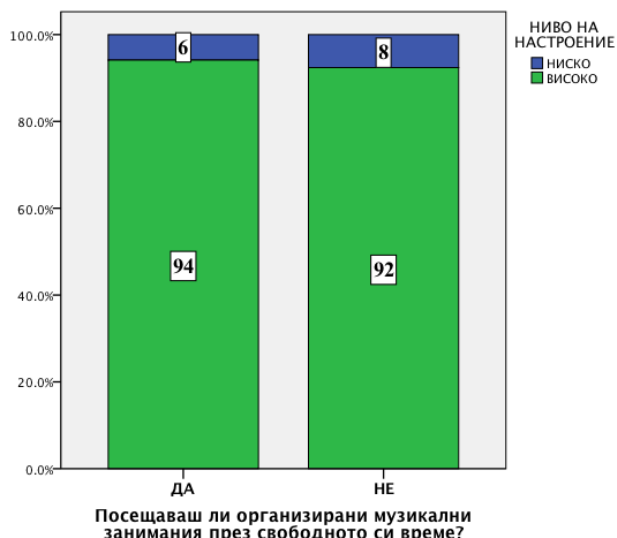
Данните на Графика 19. показват, че има разлика в процентните дялове между посещаващите и не посещаващите деца с високо ниво на активност. Групата на посещаващите деца с високо ниво на активност е по-голяма от групата на не посещаващите. Това означава, че децата, които се занимават с музикални дейности през свободното си време, за разлика от своите връстници, които не се занимават, имат усещане за активност, подвижност, увлеченост в заниманията, работоспособност, чувстват се по-бързи, по-дейни, по-развълнувани и възбудени, съобразителни и внимателни.

Графика 19. Равнище на активност на децата посещаващи и непосещаващи организирани занимания с музика

Какъв е процентният дял на децата с ниско и високо ниво на настроение, които посещават и не посещават музикалните занимания се вижда на Графика 20. Почти всички деца от двете групи притежават високо ниво на настроение. Много малка е разликата в процентните дялове между посещаващите и не посещаващите деца с високо ниво на настроение. Това означава, че децата и от двете групи имат високо ниво на настроение като цяло. Те са весели, щастливи, жизнерадостни, възторжени, оптимистични и се чувстват радостни, спокойни, доволни и пълни с надежда.

Графика 20. Равнище на настроение на децата посещаващи и непосещаващи организирани занимания с музика

Данните от Т-тест и двумерното разпределение показват, че активността на изследваните деца е свързана с тяхната посещаемост на организирани занятия с музика през свободното им време. Ангажираността с подобни занятия поддържа тяхната обща активност. Тълкуването на тези резултати може да се обвърже и с нагласата на децата относно начините и дейностите, свързани с постигането на техните цели в живота, които се измериха чрез „Методика за изследване на надеждата“. Чрез нея бе измерено, че децата от групата на посещаващите и посещаващите музикални занятия през свободното си време имат значително повишена самооценка за откриване на начини за изход от дадена ситуация и за намиране на възможности за решаване на техните проблеми в живота. Тяхната обща активност допринася за формирането на тази нагласа у подрастващите.

Съпоставяйки резултатите с тези от изследване на Н. Бояджиева във връзка с проучване на влиянието на музикално-танцовите дейности върху самооценката и личностното развитие на децата (1.-6. клас), се откриват значими прилики. Учениците, които са се занимавали с музикално-танцовите дейности целогодишно за разлика от своите връстници, които не са се занимавали, имат по-добро общо самочувствие и усещане за работоспособност, здраве, чувстват се по-отпочинали, по-издръжливи, в по-добро настроение.¹

Според направения анализ може да се твърди, че занятията с музикални дейности в свободното време на децата повлияват в позитивна посока върху самочувствието, настроението и активността на децата. Въпреки че статистически значима връзка се отчита само между активността на децата и тяхната посещаемост на организирани музикални занятия, разпределението на процентните дялове на двете групи анкетираните показва, че посещаващите музикалните занятия деца са с по-високо ниво на самочувствие, настроение и активност. Тези резултати са обнадеждаващи относно развитието на децата, тъй като се предполага, че емоционалното им състояние е от значение за постигането на успех и е предпоставка за повишаването на мотивацията им за участие в организирани занятия по музика в тяхното свободно време. Високото самочувствие, от своя страна, предполага приемане и удовлетворение от себе си и заобикалящия ги свят, което пък води до повишаване на настроението.

Резултатите анализирани в **параграф 5.3. и 5.4. от пета глава** на дисертационния труд, очертават профила на подрастващите от град София по отношение на потребността им от музика, нейното терапевтично влияние върху тях и посещаемостта им на организирани музикални занятия през свободното им време.

---

[1] Бояджиева, Н. (2007). Влияние на занятията с паневритмия върху личностното развитие и емоционалните състояния на децата. Годишник на СУ "Св. Климент Охридски". Том 99-100. София. 151-170.

Параграф 5.5. от пета глава на дисертационния труд съдържа **описание и анализ от допитване до мнението на специалисти от областта на музикалната педагогика и на ръководители на организирани музикални занимания относно осъзнатите ползи за децата от заниманията с музика.** Чрез създаден за целите на изследването въпросник се събра тяхното експертно мнение и оценка. Анкетиранияте специалисти са ръководители на организирани занимания с музика в свободното време, ръководители на институции, в които се провеждат музикални занимания в свободното време, учители по музика от общообразователни училища, музиканти, които работят с деца. Всички те имат отношение към музикалното възпитание на подрастващите.

Участници са 10 специалиста от големи градове в страната (София – 7 души, Пловдив – 2 души и Варна – 1 човек), на възраст от 32 до 65 години. Областите, в които работят, са: музикална педагогика в детска градина, в общообразователно училище, в извънучилищни институции; наукознание; теория на възпитанието; предучилищна педагогика; теория на музиката; методика на преподаване по пиано; хорово изкуство. Те са младши и старши учители по музика в детски градини и училища, музикални педагози в извънучилищни институции, диригент на хор, преподаватели във висши учебни заведения, докторанти. Всеки от тях дава своето експертно мнение относно осъзнатите ползи, които има музиката за развитието на децата.

Според тях занимавайки се с музикални дейности децата придобиват специфичен опит, който оставя ярък отпечатък върху тяхната личност. Придобиват увереност и вяра в личните си възможности, отварят се към духовното и красивото, стават по-отговорни и толерантни към другите. Научават се да мислят по един творчески начин, като подхождат креативно и с въображение към различни дейности в живота си. Допирът с изкуството помага за плавната адаптация на децата в заобикалящата ги среда и култура. Създават се характерни интереси и потребности у децата, формира се естетически вкус и се възпитават по-високи ценности в младото поколение..

Специалистите споделят още, че музикалните дейности спомагат за развитието на музикалните заложби; създаването на удоволствие от музицирането и постигнатите резултати от него; създаването на удоволствие от изявата пред другите; интелектуалното развитие; развиването на концентрацията, самодисциплината; развиването на отговорност; по-доброто общуване и себеизразяване чрез активно музициране (пеене или свирене); адаптацията; социалната комуникация; развиването на различните видове интелигентност, особено емоционалната; обогатяването на музикално-образния свят на децата; създаването на психичен комфорт в отношенията *аз в музиката* и *музиката в мен*; нравственото възпитание на детето; формирането на индивидуален стил на общуване с това изкуство;

ученето и опознаването на света чрез музикалното изкуство; разширяването на музикалните интереси; създаването на умения за работа в екип; изграждането на толерантност и търпимост към различните възможности на околната среда; създаването на желание за взаимопомощ и съдействие на своите партньори в колектива; развиването на разпределеност на вниманието; подобряване на координацията на движенията, ритмическото чувство; развиването на музикален вкус; създаването на естетически преживявания от съприкосновението с музикалното изкуство; развиването на уменията да се слуша и възприема музиката като се открива смисъла в нея; развиването на музикална култура чрез приобщаване към ценностите на музикалното изкуство; повлияването върху развитието на сензориката, паметта, мисленето; развиването на въображението и творческите способности. Музикалните занимания учат на търпение, силна воля, желание за усъвършенстване, трудолюбие, преодоляване на срама и страха, увереност, стабилна психика, организираност, систематичен и последователен подход към това, с което се занимават децата, колегиалност, съобразителност, бърза адаптация. Музиката възпитава на емоционална основа, чрез едно щастливо съпреживяване.

Музикалното възпитание може много да допринесе за социализацията на детето. Когато пее, свири, слуша музика заедно с другите деца, то изявява себе си като част от едно цяло; възпитава се в толерантност и сърдечност към другите деца, към спазване на правилата на играта, изискванията на пеенето и другите дейности; постепенно придобива умения за социална ангажираност и контакти с околните. Музикалното възпитание, повече отколкото другите психически процеси, има голямо значение за развитието на детските емоции. Музикалното възпитание и обучение не само че развиват емоциите, но и ги облагородяват, вникват в тях и дават насока.

Разграничаването на отделните аспекти на възпитателно въздействие на музикалните дейности е условно, тъй като възприемането (слушането), музицирането (изпълнението) на музика и съчиняването ѝ са единен процес на въздействие и взаимодействие в диадата *музика-личност*. В това взаимодействие музиката повлиява върху развитието на личността като цяло и личността проектира себе си в музиката (чрез откриването на личностен смисъл в нея, чрез съпреживяване, чрез самоизразяване и трансформация в духовен и всякакъв друг аспект).

Разнообразието от отговори на анкетираните специалисти показва богатата палитра от възпитателно-терапевтични аспекти на музикалните дейности, които помагат в процеса на развитие на детската личност. Техните отговори подкрепят изследваната тема в настоящия дисертационен труд.

3.7. Изводи и препоръки.

Съгласно поставените цели и получените резултати се правят следните **изводи** за възпитателно-терапевтичните аспекти чрез изследване на музикалните дейности практикувани в свободното време на децата. Тези изводи се отнасят за извадката на настоящото проучване:

1. По отношение на трите основни форми на музикалната дейност:
  - музикално-изпълнителската и музикално-творческата дейности са най-малко предпочитани от децата в извънучилищните, класните и извънкласните занимания по музика;
  - липсата на изявен интерес към музикално-творческите дейности предполага пониско ниво на обща музикална култура у подрастващите и по-слаби умения за музикално-творческа дейност;
  - предпочитанията на децата са към песенния жанр;
  - децата желаят да слушат музика сами, да преживяват емоциите и чувствата си чрез нейното въздействие.
2. По отношение на интересите и потребностите от занимания с музика в свободното време на юношите:
  - предпочитанията в стиловете музика сред юношите от България са подобни с тези на юношите в Европа;
  - липсва интерес към занимания с българския музикален фолклор, въпреки акцентите на изучаването му в обучението по музика;
3. Според факторите за влияние върху заниманията с музикални дейности:
  - съществуват статистически значими връзки между участието на децата в организирани музикални занимания през свободното им време и техните пол и музикалната активност на членове от семейството им;
  - не съществува статистически значима връзка между участието на децата в организирани музикални занимания през свободното им време и тяхната възраст;
  - навършената възраст на децата в рамките на изследователския период не е определяща при вземането на решение от тяхна страна дали да се занимават с музика през свободното си време;
  - заниманията с музикални дейности през свободното време на децата са техен личен избор поради възрастта им, в която могат сами да избират видовете дейности, с които да се занимават;
  - констатира се слабо влияние на семейното обкръжение и учителите върху

музикалното възпитание на децата;

- констатира се силно влияние на медиите, които в по-голяма степен определят музикалния избор на децата;
- връстниците са важен фактор, който влияе върху интересите на подрастващите.

4. Терапевтичното и психо-профилактично въздействие на музикалните дейности повлиява върху/за:

- емоционалното и личностното развитие на подрастващите и самооценката им;
- решаването на вътрешно-личностни проблеми и противоречия;
- намаляване на депресивното емоционално състояние на подрастващите;
- преодоляване на трудностите в развитието на емоционалността на децата;
- увереността на децата за намиране на начини и дейности, свързани с постигането на техните цели в живота и желанието им за личностно развитие;
- повишаване на самочувствието на децата за намиране на изход от дадена ситуация и решаване на проблемите в живота;
- повишаване на самочувствието на децата;
- тяхната активност въобще (в различни области на техния живот).

5. Терапевтичното и психо-профилактично въздействие на музикалните дейности не повлиява върху:

- редуциране на агресивните прояви на децата;
- равнището на самооценката и самочувствието им;
- равнището на настроение на подрастващите, но се намалява тяхното депресивно състояние;
- самооценката на подрастващите.

6. Музиката като средство за социализация:

- служи за комуникация и търсене на личностна идентичност;
- съдейства за създаването на нови контакти;
- помага на децата да стават по-социални, по-общителни и да се възприемат като по-малко самотни.

7. Според експертната оценка на специалистите:

- най-често в обучителната си практика те използват съчетанието на слушане на музика и пеене, а творческата дейност намира най-малко приложение;
- използването и на трите музикални дейности в часовете по музика оказват трайно и продължително влияние върху формирането на личността на децата;
- потвърждава се твърдението, че използването на музика (като фон) по време на

обучителния процес увеличава активността на децата и повишава тяхната работоспособност;

- заниманията с музикални дейности повлияват за подобряване на ритмичните способности на децата, за развиване на детската координация, подобряват се концентрацията и вниманието на децата, развиване на въображението, творчеството, фантазията, музикалните заложби на децата;
- музиката помага при справяне с емоционално-поведенчески проблеми;
- груповите занимания с музика подпомагат по-бързата социална адаптация на децата, въпреки че част от тях предпочитат повече участието в индивидуални музикални занимания;
- забелязва се промяна при децата след занимания с музикални дейности, която се изразява в подобряването на тонуса, приповдигане на настроението и емоциите, преодоляване на появилите се страхове, задръжки и притеснения;
- открояват се важни аспекти за педагогиката на свободното време и по-конкретно за културното участие на организиранияте музикални занимания в свободното време на децата.

Съгласно направените изводи и изхождайки от възпитателните и терапевтични функции на музиката, могат да се дадат следните **препоръки** относно ползотворното използване на музикалните дейности в свободното време на децата:

- Музикално-изпълнителската и музикално-творческата дейности е необходимо да се прилагат по-често в образователния и възпитателния процес, за да бъдат опознати по-добре от децата. Музикално-изпълнителската дейност ще даде възможност за по-задълбоченото им участие в музикалните занимания, а от там и за по-пълноценното развитие на творческите им заложби. Подобен вид занимания ще предоставят и поле за изява, която носи голямо удовлетворение у децата и изгражда себеуважението и самочувствието им. Музикално-творческата дейност ще допринесе за изграждането на такива личностни качества като съобразителност, находчивост, изобретателност, подпомагащи развитието им във всяка област от техния живот;

- Организиране на по-чести посещения на музикални събития на живо, защото емоционалното въздействие на музиката “на живо” е много по-директно и силно. Посещаването на подобни събития има социализираща функция, понеже музиката се явява като средство за общуване както между изпълнителя и слушателя, така и между самите слушатели;

- Поемане на по-голяма отговорност от семейството, образователната система, държавните институции, обществото, медиите, различни неправителствени и благотворителни организации, частния сектор за организиране на дейности, които да подпомагат нравственото и познавателното развитие на децата. Препоръчва се роднините да проследяват динамиката на развитие на интересите и способностите на децата. Важно е семейството да насърчава и осъществява реализирането на дейности, подпомощи социалното, културното, креативното и комуникационното възпитание на децата и в свободното им време, каквито са възможностите на музикалните дейности. Ползотворна промяна в тази посока е също заинтересоваността от роднините към това какви музикални дейности биха могли да пратикуват заедно със своите деца. Необходимо е училищата да създават традиции в провеждането на разнообразни дейности с изкуства (в частност и с музика), защото по този начин се формира интересът на децата към общуване и занимания с изкуствата. Ако педагозите показват по-често постиженията на децата в училище и извън него, това ще стимулира желанието на децата за развитие;

- Важно е да се стимулира и развива провеждането на извънучилищни дейности, които притежават социализиращи функции, обединяват децата в групи, общности и по този начин спомагат за решаването на проблемите за тяхната адаптация към бързо променящото се днес общество. Обединяването на децата в групи при заниманията с музикални дейности в свободното им време ще доведе до развиване на по-голяма самостоятелност, по-добро социално приспособяване и повече положителни нагласи при децата;

- Качеството на свободното време се определя от интересите на хората. Поради това е необходимо да се стимулират различни идеи, желания, интереси на децата и хората около тях, за да бъде свободното им време използвано пълноценно и разнообразно. Успешното му планиране и организиране трябва да се осъществява както от родителите, така и от образователните институции;

- Създаването на приятна атмосфера и интересни методи за работа с децата е предпоставка за увеличаване на посещаемостта им, а от там и до създаването на повече школи и центрове за занимания с музика през свободното им време. Педагозите трябва активно да търсят нови начини за работа с учениците в контекста на реалностите на днешното време.

Настоящият дисертационен труд потвърждава предположението, че заниманията с музикални дейности от страна на децата в свободното им време подпомагат тяхното възпитание и личностно развитие. Анализът на актуалното състояние на отношението към тези дейности от страна на децата е сигурен знак, че заниманията с музика имат съществено значение както за развитието на децата, така и за развиване полето на педагогиката на

свободното време. Чрез направения експеримент се потвърждава предположението, че чрез възпитателно-терапевтичните си аспекти музиката подпомага формирането на социални умения и умения за общуване, справянето с емоционално-поведенчески проблеми и трудности в социалната адаптация, промяната по отношение на нравствената самооценка на децата.

- Заниманията с музикални дейности в свободното време на децата допринасят за тяхното психо-физическо, интелектуално и музикално развитие. Те повлияват на емоционалното състояние на децата и въздействат на нагласата им за личностно развитие и намиране на начини за решаване на проблемите в живота. Резултатите от настоящия експеримент потвърждават, че значението на възпитателно-терапевтичните аспекти на музикалните дейности се състои в намаляването на тревожността и депресивните състояния, повишаването на увереността и на настроението като цяло, активизирането на социалните умения и на физическото състояние, изграждането на адекватна самооценка за себе си. Поради това е необходимо да се продължи и развива реализирането и организираните на музикални занимания в извънкласните, извънучилищните дейности и в свободното време на децата.

3.8. Заключение

Музиката предоставя възможности за подпомагане на духовното усъвършенстване чрез поощряване на децата да я използват, за да изразят по-добре себе си и да отреагират на своите собствени мисли и чувства; моралното развитие чрез подпомагане на децата да упражняват отговорността си посредством изборите и решенията си; социалното развитие чрез подпомагане на учениците да споделят музиката, създавайки и развивайки чувство за социална приобщеност; културното развитие чрез подпомагане на децата да разберат как музиката влияе на човешките мисли и чувства.

Настоящото изследване потвърждава значението на музиката не само като приятно допълнение (музикален фон) в ежедневието на децата, но и като средство за възпитаване на характера им. Възпитаването на музикална култура у подрастващите ще подпомага тяхното хармонично развитие като личности. Все още развитие на личността е целта, която се преследва във връзка с оптималното и ползотворното използване на свободното време на децата. Необходимо е те да бъдат възпитавани към целесъобразно използване на своето свободно време. Иключително важна в това отношение е подпомагащата и съвместна работа на родителите, учителите, обществото. Днес, когато заниманията с музикални дейности не са приоритет на образователната система, е важно те да намират приложение в свободното време на децата и техните родители. Ползотворното използване на ресурсите, които то предоставя, ще подпомагат развитието на детската личност. Важна стъпка за ползотворната промяна е заинтересоваността от страна на родителите за това какви музикални дейности биха могли да практикуват заедно със своите деца.

Резултатите от настоящото изследване потвърждават набелязаната тенденция за ползотворното влияние на заниманията с музикални дейности през свободното време за емоционалното и личностното развитие на децата, за стимулирането и развиването на психическите и физическите им способности, за повишаването на самочувствието и самооценката им относно начините и дейностите за постигане на техните цели в живота. Свободното време трябва да е тази част от активната жизнена дейност на децата, през време на която те пълноценно да развиват своите качества и умения. С настоящото изследване се търсят отговори на въпросите как да помогнем на децата да получат качествени критерии за избор на занимания в свободното време, които да подпомагат тяхното развитие като личности; как децата да търсят художествено ценното, което ще развива нестандартното им творческо мислене, въображението, любознателността им. Поддържането на диалог с децата, би подпомогнало разработването на нови и разнообразни предложения за дейности в свободното им време.

4. Приноси на дисертационния труд

В дисертационния труд се открояват следните **приноси** от научна, приложно-експериментална и практическа значимост:

- Извършено е ново теоретично изследване за ролята на музиката и са описани възпитателно-терапевтичните аспекти на музикалните дейности в свободното време на децата от средната училищна възраст. Музикалните дейности са сред най-масовите и предпочитани занимания в свободното време на подрастващите. То се разглежда като изключително ценен ресурс за развитието на тяхната личност, а заниманията с музика са основно средство за възпитание, самовъзпитание и терапия;

- Потвърждават се възможностите, които предоставя свободното време за допълнително обучение, интелектуално развитие, изграждане на социални контакти, личностно развитие чрез занимания с музикални дейности, а също така и като средство за превенция срещу развиването на деструктивни емоции, дейности, разрушаващи личността, агресивни прояви и насилие към други индивиди или обекти;

- Изследва се слабо проучената тема за използването на музикалното изкуство като възпитателно и терапевтично средство през свободното време на децата. Проблемът за целесъобразното използване на свободното време от децата на средна училищна възраст е актуален и значим. Чрез средствата на музикалното изкуство се предоставят разнообразни възможности за предприемане на превантивни и корекционни мерки по пътя на детското социално и личностно развитие;

- Очертана е нова актуална картина за предпочитанията, интересите и отношението на подрастващите към заниманията с музикални дейности в свободното им време. Въз основа на емпиричното проучване се установи отношението на подрастващите към музиката, заниманията с музикални дейности и участието им в организирани музикални занимания през свободното им време. Получената информация може да се използва като насока и ориентир в педагогиката на свободното време, при планирането и организирането на извънкласните и извънучилищните занимания с музика, които да са подходящи за съвременното поколение деца;

- Установени са потребностите от музика в ежедневието, формите за музикално потребление и профил на подрастващите. Разкритите дефицити могат да послужат като маркер и за ориентир при изграждане на система за музикално възпитание и занимания с музикални дейности през свободното време;

- За пръв път по-целенасочено е изследвано влиянието на музикалните дейности върху емоционалното състояние и личностното развитие на подрастващите през свободното време. Потвърждават се предварителните твърдения за терапевтичните функции на музиката като средство за психо-профилактика в изследваната възраст. Заниманията с музикални дейности влияят в най-висока степен върху емоционалното развитие на децата като намаляват тревожността, депресивните нагласи и състояния на подрастващите, повишават тяхната увереност в себе си и настроението им като цяло;

- Статистически е доказано влиянието на семейството – личния пример на членовете му, върху интересите и решенията на децата за занимания с музикални дейности. Доказва се влиянието на посещаемостта на организирани занимания с музика през свободното време на децата върху тяхната активност и намирането на начини и дейности за постигане на техните цели в живота. Изследването задълбочава и потвърждава други подобни констатации за влияние на заниманията с художествени дейности върху играждане на увереността и повишаване на адаптивността на подрастващите в този интензивен период на личностно развитие.

Публикации, свързани с дисертационния труд

1. Великова, М. (2014). Интереси към музиката и потребност от нея в свободното време на юношите. Сборник научни доклади от докторантски научен семинар “Докторантски изследвания в отговор на съвременните предизвикателства пред педагогическата теория и практика”, 6 – 8 юни 2014 г. Стилует. София. 350-358.
2. Великова, М. (2014). Интереси към музиката и потребност от нея в свободното време на юношите. Списание на Софийския университет за образователни изследвания, 2014.2. София. 83-91. Последен достъп на 23.03.2017. <http://journal.e-center.uni-sofia.bg/site/wp-content/uploads/downloads/2014/08/7_Milena_Velikova_SUJER_2014_2_ED.pdf>.
3. Великова, М. (2015). Интегриране на музиката при заниманията с деца по време на летни извънучилищни дейности. Сборник с доклади от международна научна конференция “Изкуство и образование – традиции и съвременност”, 23 – 24 октомври 2014 г. Том 1, 2015. Академия за музикално, танцово и изобразително изкуство, Пловдив. 266-279.
4. Velikova, M. (2015). The importance of leisure time musical activities in children’s education and development as established by reformers of the Music Pedagogy. *Trakia Journal of Sciences*, Vol. 13, Suppl. 1, pp 480-486.
5. Velikova, M. (2015) The importance of leisure time musical activities in children’s education and development as established by reformers of the Music Pedagogy. *Trakia Journal of Sciences*, Vol. 13, Suppl. 1, pp 480-486. Available online at: <http://tru.uni-sz.bg/tsj/Vol.%2013,%202015,%20Suppl.%201,%20Series%20Social%20Sciences/PF/PF/Obraz%20i%20ped/M.Velikova.pdf>.
6. Velikova, M. (2015). Musical interests and activities in children’s leisure time in Hungary and Bulgaria. *Journal of Education Culture and Society*, No. 2, 2015. pp 196-209. Available online at: <http://www.jecs.pl/doi/10-15503-jecs20152-196-209/>.
7. Бояджијева, Н., Великова, М. (2016). Проучване на отношението към свободното време и профил на студентите от специалност “Социална педагогика”. Годишник на Софийски университет, том 109, ФНПП. (под печат)
8. Великова, М. (2016). Влиянието на музикалните занимания през свободното време върху емоционалното развитие на подрастващите. Сборник с доклади от Есенни докторантски четения, 18 – 19 ноември 2016 г., Софийски университет, Факултет по начална и предучилищна педагогика. 122-138.
9. Великова, М. (2017). Влиянието на музикалните занимания през свободното време на подрастващите върху тяхната самооценка за личностно развитие. сп. Педагогика, (под печат)

Литература на автореферата

1. Андрейс, Й. (1968). Вйечни орфей. Загреб.
2. Атанасова-Вукова, А. (2014). Музикална психология. Университетско издателство “Епископ Константин Преславски”, Шумен.
3. Батоева, Д., Попов, Т., Драголова, Е. (2006). Педагогическа и психологическа диагностика. Аскони. София.
4. Бояджиева, Н. (1991). Възпитанието чрез изкуството в практиката на европейските опитни училища през първите десетилетия на ХХ век. В: Годишник на Софийски университет “Св. Климент Охридски”, том 84. 35-66. с. 65.
5. Бояджиева, Н. (2007). Влияние на заниманията с паневритмия върху личностното развитие и емоционалните състояния на децата. Годишник на СУ “Св. Климент Охридски”, Том 99-100. София.
6. Бояджиева, Н. (2009). Психопедагогика на свободното време в средна и горна училищна възраст. Юбилеен сборник, посветен на 70-годишнината на проф. Любен Десев. Шумен.
7. Валериева, Б. (2015). Музикотерапията в социалната практика. Веда Словена-ЖГ, София.
8. Демирева, Т., Будева С. (2005). Девиантно поведение. Изд. Фабер, В. Търново. 61.
9. Иванов, И. (1999). Методики за изследване на функционалните състояния. Шумен.
10. Кръстева, С. (1984). Начално изграждане на музикалната възприемчивост. В: Въпроси на обучението по музика. Част 7. София.
11. Легкоступ, Пл. (2006). Изобразително изкуство. Възпитателни, терапевтични и корекционни аспекти. Университетско издателство “Св. Кл. Охридски.
12. Минчев, Б., Минчева, Н. (2000). Методика за самооценка на Дембо-Рубинщайн. Ръководство за изследване на детето. Част 1. София, изд. Веда Словена-ЖГ.
13. Стоева, Т. (2000). Методика за изследване на надеждата при деца от 8 до 16 годишна възраст. Ръководство за изследване на детето. Част 1. София, изд. Веда Словена-ЖГ.